

Any de l'octe v'v'viii

1443

1443

Morella la Bella

PASTISSERIA

CASA GORRETA

JOAQUÍN ANDRÉS

Marquesa de Fuente el Sol, 2
12300 MORELLA
Tf. 964 160 174

DES DEL 1900, L'AUTÈNTIC FLAÓ MORELLÀ

Orde de la Conselleria de Cultura de 6 de febrer de 1991, sobre Museus

Articles 1 al 13

Problemes, pegues, traves i entrebancs per als museus dels ajuntaments i entitats privades.

Disposició addicional

Queden exclosos d'acomplir el contingut de l'Orde els Museus gestionats per la Generalitat Valenciana, o els que ésta, en ús de les facultats que li atribueix la Llei, haja creat o estime oportú crear

També coneguda com llei de l'embut (museístic)

Tel. 964 160 125

Fax 964 160 151

Portal de Sant Mateu, 3 · 12300 MORELLA Castelló

AUI
**REVISTA COMARCAL
DELS PORTS**
ANY XVII - Número 68
TARDOR 2003

Consell de Redacció

Montxo Monfort, Julià Pastor, Ernest Querol, Narcisa Rambla, Carles Ripollés, Jesús Sangüesa, Josep Mª Zapater

Col·laboradors

Julià Pastor i Carles Ripollés: maquetadors. Ernest Querol: corrector. S. Bordás, C. Ripollés, Jesu Sangüesa: corres-pondents. Montxo Monfort: dissenyador. Jesu Sangüesa: distribuïdor. Santi Pola: web-mestre. Lluís B. Meseguer, assessor científic.

Publicació del

CENTRE D'ESTUDIS DELS PORTS
Costa de la Presó, s/n
Apartat de Correus 18
12300 MORELLA
Tf. Fax 964 161 001
centrelports@retemail.es
<http://personal4.iddeo.es/centrelports>
Depòsit Legal B-20594-87
ISSN 1136-3797
Imprimeix: J. Dasso

Quota anual: **15 EUR**
exemplar solt: **4 EUR**

- A la pàgina web trobareu el catàleg de les nostres publicacions.
- Esperem les vostres col·laboracions: treballs, dibuixos, sèries, opinions, creacions, notícies, fotografies, publicitats, llibres, etc.
- L'atenció al soci es fa amb treball voluntari, i per tant, a deshora. Ens trobareu més fàcilment les vesprades de 19.00 a 21.00 hores.

Entitat adherida a:

Coordinadora
de Centres
d'Estudis de
Parla Catalana

FEDERACIÓ D'INSTITUTS
D'ESTUDIS COMARCALS
DEL PAÍS VALENCIÀ
F I E R C O V

Xarxa d'entitats
culturals de les
comarques de la diòcesi
de Tortosa

El Centre té un conveni de col·laboració amb l'Ajuntament de Morella; sol·licita regularment subvencions a la Generalitat i la Diputació, que les concedeixen o no; i puntualment a alguna entitat privada com la Fundació Caixa Castelló. De totes maneres, la immensa majoria del finançament de l'entitat procedeix de les aportacions dels seus socis i simpatitzants.

S U M A R I

S

EDITORIAL

El Port, els Ports 5

MONOGRÀFIC

Estudi de Morella la Vella 7

NOTÍCIES

De la comarca 17

De Vilafranca 17

De Morella 18

LA BÚSTIA

Publicacions que arriben 19

ORELLA ESCRIVANA

Monosòria 20

CALAIXERA CULTURAL

Llibres juvenils 21

Maquis 22

Enginyers populars 22

ACTIVITATS DE L'ASSOCIACIÓ

En defensa pròpia 23

Paperam 23

Salut arqueològica 24

OPINIÓ

El topònim Els Ports 26

Cartes de l'LE.C. 26

ITINERARIS

Morella-Castellot 27

JA FA TEMPS QUE...

Les votades 29

U M

A

R

I

El Port, els Ports

Redactar l'editorial ens ha costat tot un esforç de prudència per conjugar la nostra fidelitat a l'Institut d'Estudis Catalans i la fortalesa dels nostres arguments.

En alertar-nos altres centres d'estudis comarcals de la fixació del topònim el Port en el Nomenclàtor oficial de la toponímia major de Catalunya, la primera impressió ha estat d'estranyesa i perplexitat. Està clar que, com a mínim en determinats aspectes, és un topònim compartit o comú a la gent que encara ens agradaria sentir-nos units, malgrat els esforços de les entitats administratives (Barcelona, València i Saragossa) per disgregar-nos i convertir una comarca que és conjunta des de fa quasi dos-cents milions d'anys en un mosaic centrfug del qual nosaltres ocupem el cul de sac.

A partir d'aquí van començar les accions de rèplica i queixa perquè es respectare el topònim plural, que és el que aquí fem servir –i a d'altres llocs, segons sembla.

L'Institut d'Estudis Catalans ha respost dient que es refereixen a la forma de dir-ho al Baix Ebre, «comarca a la que pertany físicament el topònim», posant com a mostra documents del segle XX. Fins i tot en el cas que es limitaren a la part del terme de Tortosa, respectant l'ús del propi territori (naturalment!), caldria preguntar-se com diem els altres aquella muntanya que també es veu des de la nostra comarca i que per tant, també té un nom, coincident o no.

La qüestió, a l'hora de posar-nos o no d'acord en l'ús del topònim, és quina unitat física volem denominar. Es tracta d'un entorn dins d'un municipi, d'una comarca administrativa, de varies comarques administratives del mateix país o d'un espai que es troba esquarterat en tres països i cinc comarques (Matarranya, Terra Alta, Baix Ebre, Montsià i els Ports), malgrat la seua secular relació.

Si a Tortosa en diuen lo Port i volen dir el Caro, no tenim res a dir. I si a Arnes en diuen el/lo Port de la seua muntanya més pròxima i emblemàtica tampoc no ens crea cap problema. Si amb el mateix nom, el Port, no es fa referència al mateix lloc físic, no seria molt agosarat dir-ne els Ports al conjunt de tots eixos llocs diferents.

De totes maneres, pel que ens interessa, que és la nostra comarca i es diu els Ports, això no fa res més que afegir confusió en la ja llarga llista de noms. Per a nosaltres és molt greu afegir-ne perquè cada cop ens fa més difícil explicar la nostra història. Si ja és difícil explicar als forasters, que malgrat l'existència d'una *Mancomunidad Turística del Maestrazgo* amb capital a Morella i que estem envoltats del Maestrat històric de Montesa per baix i el *Maestrazgo* oficial de Cantavella per dalt no som ni hem estat mai del Maestrat, ara ens posen en la paradoxal situació que al nostre cantó de la ratlla es dirà Els Ports i a l'altre El Port. Ens aquests casos s'acaba dient allò tan indefinit i que és considerat tan ofensiu a la resta de pobles que és «Morella i Comarca».

Fins ací, amb una mica més de coneixement, paciència i pedagogia, podríem arribar a entendre'ns. Però, com és natural, una institució tan prestigiosa com l'acadèmia de la nostra llengua evidentment fixa noms (només faltaria...) i encara que ens juren i perjuren que això no afecta el conjunt sinó a una part del tros català, nosaltres ja hem vist als fulletons de la Fira de València i les autopistes valencianes, gens sospitoses de catalanisme, el topònim orogràfic El Port, envaint la Tinença de Benifassà, que sí és de la nostra competència, com a part integrant de la comarca dels Ports.

Pel que fa a la documentació històrica de la nostra comarca, hem de dir que no tenim temps disponible per a perdre en esbrinar com ens diem. De totes maneres, hem trobat el nom de les dues maneres, i el plural ja des de l'edat mitjana: Ports de Morella. Coneixem Port de Morella al s. XVII, però es fàcil que, si ens entenguérem, ho trobàrem indistintament perquè el nom en àrab sembla que seria en singular. Per tant, això difícilment ens aclariria gran cosa. Més enllà del que a primera vista pareix una batalleta entre lletraferits, demanem respecte per a les nostres muntanyes i els nostres noms.

Ací no estem defensant noves formes polítiques com l'euroregió d'en Maragall, els Països Catalans o la Taula del Sénia. Es tracta de que allò que està unit, no ho separe l'home. Ens molesta que als camins al mig de la muntanya les administracions posen cartells de límit de territori. La gent senzilla i normal dels nostres pobles l'únic que percep és que l'autonomització només serveix per a posar problemes perquè els bombers o les ambulàncies aragoneses, valencians i catalans travessen la ratlla fictícia del mapa en cas d'urgència o perquè els cotxes de línia, els trens o el camió que replega els purins no puguem fer servei ni en els casos que passa per l'altre territori o que les carreteres que condueixen als límits, malgrat el seu ús intensiu, no siguem cap prioritat per als que manen que es creuen els seus propis mapes. La terra no és plana i més enllà del límit del mapa, l'Oceà Atlàntic no acaba en un abisme sinó a les costes americanes.

Papers dels Ports de Morella

Número 1 - 2002

▲ PUBLICACIONS

La Diputació de Castelló a través del Servei de Publicacions difon i promou l'edició de llibres de tema cultural, tècnic, d'investigació o divulgació.

Estudi per a la restauració de Morella la Vella

Per Vera Hofbauerová

Situació

El conjunt arquitectònic rural de Morella la Vella, d'indubtable valor històric, està situat a la dena del mateix nom, a uns 6 quilòmetres al nord-oest de Morella, al vessant sud de la Mola d'en Camarasa. S'hi accedeix per una pista que mou dels Santets a la carretera de Morella a Xiva.

L'extensió en mesura tradicional és de tres parells de bous, és a dir d'unes 140 ha. A més de les pastures, boscos i terra de cultiu s'hi inclouen tres masos i diverses dependències i complements agraris.

La finca rústica Mas de Morella la Vella és actualment propietat de la Generalitat Valenciana.

Introducció històrica

El paisatge encisador a l'entorn del vessant sud de la Mola d'en Camarasa és un lloc que des dels ancestres ha servit d'aixopluc. Així ho testimonien les pintures rupestres i les restes del poblament ibèric al capdamunt de la mola. Segons la tradició, a l'abric de la roca també es va refugiar el Cid quan lluitava amb el rei moro de València.

La primera notícia escrita directa, trobada fins ara, ens la proporciona el Capbreu de 1443 i parla de Morella la Vella com una partida. El primer mas, que se suposa era l'homònim, el tenia en domini útil Domènec Garcia.

A partir de principis de segle XVII es troben bastants documents als arxius

morellans (eclesiàstic i notarial) on apareix Morella la Vella. Es tracta sobretot d'escriptures de venda, d'herència o d'arrendaments. Així sabem que des de l'any 1609 fins a l'any 1891 –quan va passar per compra a la família Sebastià– la finca estava en propietat dels de Pedro, uns senyors originaris de Terol que van ser naturalitzats a les corts de Felip III (1604). Altres notícies ens donen els historiadors dedicats a l'estudi de les Carlinades als Ports. L'any 1838 els Carlins tenien algunes posicions fortificades en les proximitats de Morella i una d'elles era Morella la Vella que comptava amb quaranta homes de guarnició.

Tots aquests escrits amplien els coneixements generals relacionats amb els propietaris, habitants o invasors del mas. Les inscripcions del Registre de la Propietat de l'any 1891 aporten dades sobre la seua composició arquitectònica:

Masia llamada de Morella la Vella con casalicio antiguo inhabitable que sirve para corral de ganado, y otro más moderno con habitación y para el colono y un pajar separado...

Esta estructuració, actualment ben reconeixible, la recorda clarament la senyora Teresa Ferrer Gasulla, filla dels últims masovers, família de nou germans. Ella va nàixer al mas (...otro más moderno...) l'any 1915 i hi va viure fins a l'any 1932. Al valuós testimoni oral de la senyora Teresa, se sumen diverses fotografies fetes l'any 1918 amb motiu de l'estudi de les pintures rupestres

acabadetes de descobrir que va fer Eduardo Hernández-Pacheco. Els anys vint es va ampliar i es va modernitzar una part del *otro más moderno*, reformes igualment viscudes i explicades per la filla dels últims masovers. Des de l'any 1936, data de compra del mas per Efrén Pitarch fins a l'actualitat, han estat poques, i més bé d'efecte distorsionador, les intervencions constructives en el conjunt.

Evolució compositiva del conjunt

No és gens fàcil datar amb precisió els edificis, malgrat els diversos escrits i testimonis, perquè l'arquitectura rural tradicional, executada amb bons mestres d'obres i regida per la necessitat espacial de les diverses explotacions agràries, s'anava fent al llarg de segles amb les mateixes tècniques i els materials constructius locals. Atès que aquests factors influents van tindre validesa al llarg d'un dilatat període de temps, es pot dir que l'arquitectura rural és atemporal.

Per tal de facilitar l'estudi compositiu hem desglossat el conjunt –les vivendes i les dependències agràries– en tres grups, definits per l'emplaçament i per la història constructiva. Els tres es complementen amb un quart grup, dedicat a elements paisatgístics.

- Edificis adossats a l'abric de la roca.
- Grup de masos 2 i 3.
- Edificis exempts.
- Camins, elements construïts en el paisatge i arbres destacats.

Edificis adossats a l'abric de la roca (Mola d'en Camarasa)

(Mas 1-antic, corral 1, corral 2, magatzem d'aines, galliner, colomer, cobert 1)

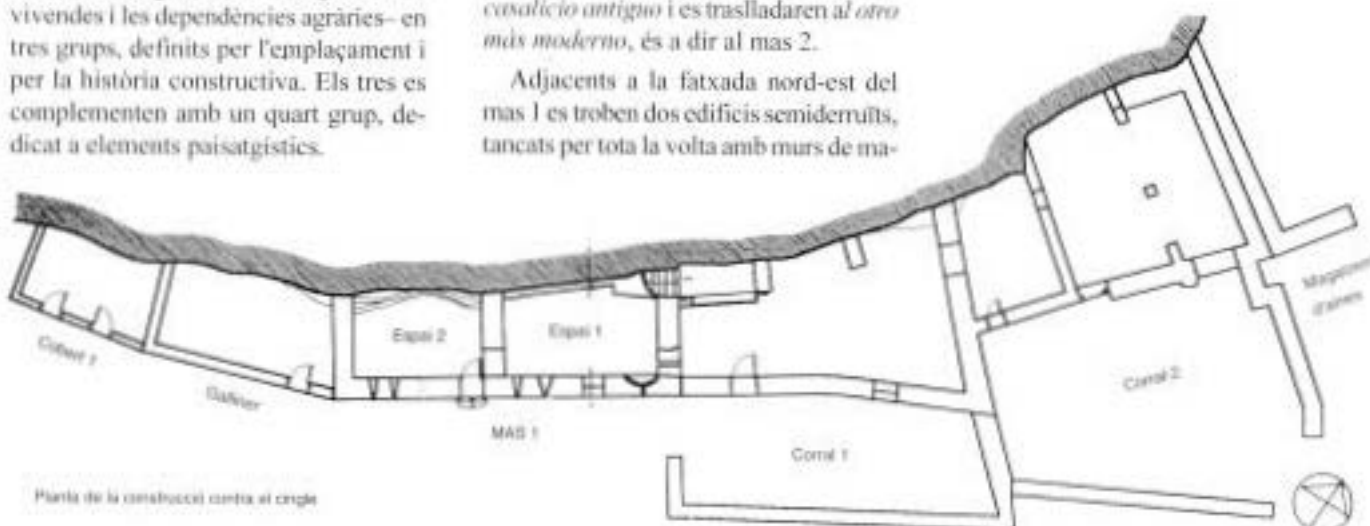
Aquest grup, de tipus rupestre, va des del nord-est al sud-oest seguint el perímetre del cingle de la mola. L'edifici central que, a pesar de dominar el conjunt, s'integra perfectament en el paisatge, el denominarem mas 1 o antic. Considerem que esta edificació, podria existir ja l'any 1443, en l'època de la confecció del Capbreu. La hipòtesi es recolza en l'anotació del citat llibre de cens i, sobretot, en les característiques de tipus defensiu, que descriurem més endavant. És molt probable que el mencionat quarter carlí estiguera en aquest mas, i que el fet històric fóra el motiu pel qual els masovers abandonaren el *casalicio antiguo* i es traslladaren al *otro más moderno*, és a dir al mas 2.

Adjacents a la fatxada nord-est del mas 1 es troben dos edificis semiderruïts, tancats per tota la volta amb murs de ma-

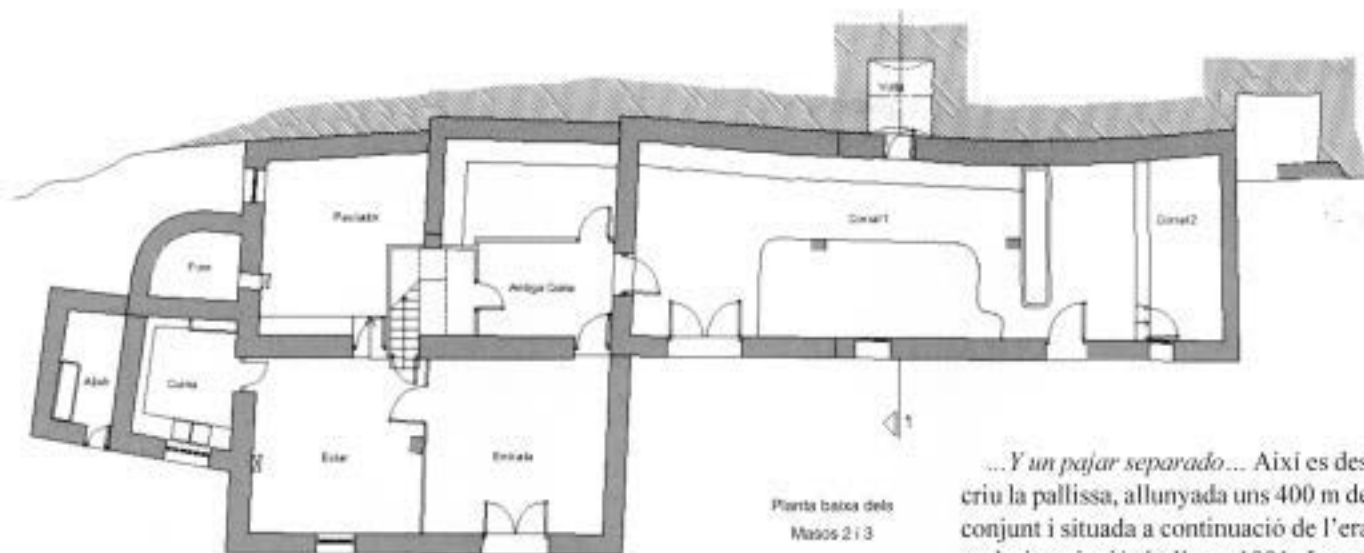
çoneria, que ja des de finals del segle XIX serveixen, com el mas antic, de corral. A pesar del seu aspecte desolat, uns carreus reutilitzats a la fatxada i en els paraments interiors i diversos detalls constructius interessants, encara per investigar, ens fan pensar que aquestes dues construccions estaven anteriorment habitades i pertanyien, amb una altra estructuració, a la composició original del mas rupestre.

L'última construcció que configura el grup al nord-est la denominarem magatzem d'aines. Està ubicada a un nivell d'uns 2,5 m més alt respecte els corral i existeixi des del principi del segle XX. En el present s'hi acumulen algunes màquines agrícoles però, primer, s'utilitzava per a la cria de porcs.

A continuació de la fatxada oposada del mas 1, la de sud-oest, està emplaçat el galliner i el cobert 1, dos construccions de reduïdes dimensions. Encara que la primera apareix en la fotografia de l'any 1918, atès l'aspecte provisorori, originàriament, probablement no existia o

Planta de la construcció contra el cingle

ocupava lloc en una dependència anterior. El cobert 1, un apèndix aliè a la construcció tradicional, es va afegir en els anys setanta del segle XX.

El grup d'edificacions rupestres conclou amb un colomer, una dependència inseparable, durant segles, del camp. A Morella la Vella es troba al capdamunt de la roca, entre el galliner i les superfícies amb pintures rupestres, incrustat en una balma d'arriecat accés.

Cal assenyalar que la superfície de la roca, en l'interior de les edificacions i en tot l'entorn pròxim, està ennegrida pel fum. Pot ser que siguin marques de la presència de les tropes carlines.

Grup de masos 2 i 3

(Mas 2, mas 3, forn, recuina, aljub, cobert 2)

El segon grup està encarat cap al sud i és veí del vell camí que porta a l'ermita i mas de Sant Antoni i que separa el grup del cingle i del grup rupestre. Els seus principals components, emplaçats sobre una planta comuna, però reformats en distintes èpoques, són mas 2 i mas 3. El primer, situat al costat est, és un edifici allargat, de planta baixa i pis i que suposem que existia parcialment quan el mas 1 s'utilitzava com a vivenda.

El segon, edificat sobre la part ponent del mas 2 ja en els anys vint del segle

passat, és una casa de planta baixa, pis i falsa, habitada fins a l'actualitat. Les fatxades uniformement emblanquinades del dos masos creen un fort contrast amb els tons ocres, marrons i verds de l'entorn.

El conjunt del forn, la recuina i l'aljub és un xicotet volum amb forma orgànica contigu a la fatxada oest de la masia 3. Les tres dependències d'ús domèstic tenen l'origen en distintes èpoques. El primer pertanyia des d'antic al mas 2; el segon es va construir junt amb el mas 3; i finalment, l'aljub, procedeix ja dels anys quaranta del segle XX.

A la fatxada est del mas 2 es va adossar en els anys setanta un cobert (2), que a part de tindre una aparença precària, oculta diversos detalls constructius de la fatxada i un espai voltat format en el marge de pedra contigu.

Edificis exempts

(Magatzem, pallissa)

A l'entrada del recinte per la pista nova, davant dels corrals i adjacent a una roca xicoteta està el magatzem. És una construcció allargada de dos nivells i d'aspecte constructivament heterogeni. L'última renovació de la planta superior es realitza fa uns quaranta anys, aprofitant una antiga preexistència en la planta baixa.

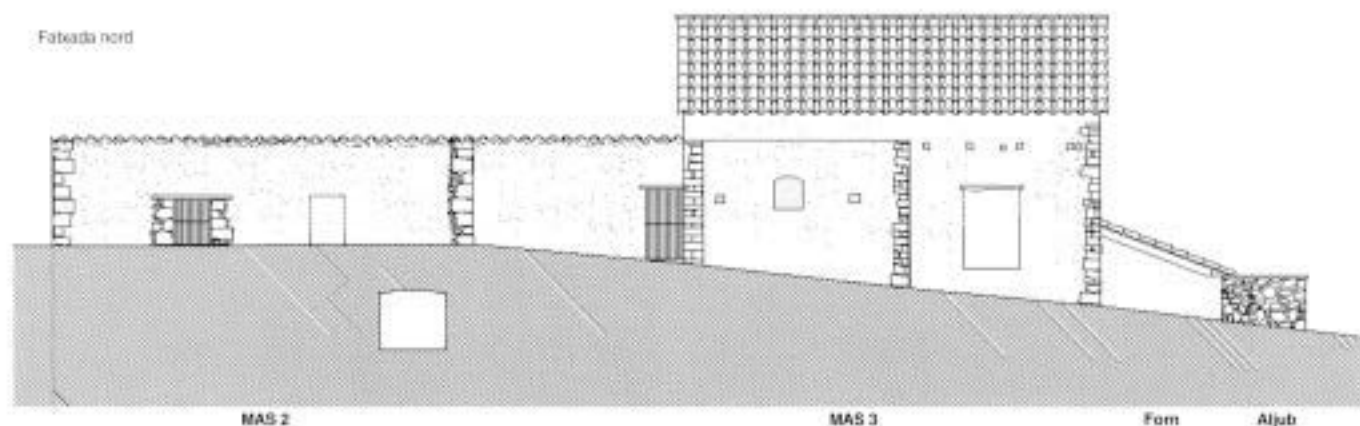
...Y un pajar separado... Així es descriu la pallissa, allunyada uns 400 m del conjunt i situada a continuació de l'era, en la inscripció de l'any 1891. La coberta i parts de la maçoneria d'aquesta antiga pallissa es van esfondrar amb el pes de la neu a finals dels anys vuitanta. La pallissa nova es va construir al mateix lloc i amb les mateixes dimensions. La construcció amb materials moderns, aliens a les tradicions del camp, fan del volum construït un element distorsionador del paisatge

Elements construïts en el paisatge, camins i arbres destacats

Els elements construïts, és a dir l'era, pous, bassa, conducció d'aigua i tanques i marges de pedra entre altres són complements necessaris per a la realització de les activitats econòmiques rurals. Construïts i desenvolupats amb saviesa centenària i en plena harmonia amb el camp acompanyen els masos i humanitzen equilibradament el paisatge, en aquest cas de Morella la Vella. Cal destacar els marges de pedra adaptats perfectament a la topografia. Ells remarquen i ordenen amb molta sensibilitat els desnivells i subratllen l'expressió plàstica dels distintes plans del paratge amb la mola d'en Camarasa al fons.

Els camins que condueixen i creuen el lloc són dos. El camí antic, assenyalat amb marges de pedra i actualment abandonat, s'acosta des del sud-est; en arribar a Morella la Vella es bifurca cap

a l'esquerra i dona accés a la planta inferior del mas 2 (accés directe als corral) i continua, passant pel veïnat de les pintures rupestres, fins a l'ermita de sant Antoni. La pista nova es va crear en els anys cinquanta per a l'accés de camions i maquinària grans. Comença en el camí antic, uns 200 m abans de l'era que traspasa per a acostar-se al conjunt a través del bosc de carrasques des de l'est.

El conjunt va acompanyat i vorejat de carrasques, oms, figueres, ametlers i lledoners. Els habitants van gaudir al llarg de temps de la seua ombra i fruits i també van utilitzar la seua fusta per a la construcció dels masos i les seues dependències així com per fabricar els diversos utensilis del camp.

Descripció de les construccions

Mas 1 (antic)

La forma del mas, atesa la seua característica rupestre, és singular i única. Es compon d'un potent mur frontal rectangular orientat al sud-est, de 14,70 m de llarg i 9,15 m d'alt, unit a la balma per mitjà de dos murs transversals d'uns 4 m de longitud en la base, i que en el seu desenvolupament vertical segueixen el perfil de la roca. El volum construït, complementat en la part posterior per la citada balma que configura parcialment l'interessant espai interior, està dividit i arriostrat per un mur transversal, semblant als dos exteriors. El gruix de tots els murs és de 95 cm.

La divisió horitzontal està realitzada amb uns forjats de biguetes de fusta en robust o escairat i revoltos de morter i rajola. Així es creen tres plantes, unides per dues escales. La planta baixa i primera contenen dos espais cadascuna, comunicats a través d'obertures deixades en el citat mur transversal. La missió de la planta primera pareix de vivenda. La destinació de l'espai dos de la planta baixa com a lloc per guardar vi, permils

i sal i de l'un per a la cria de porcs no és segurament l'original, és recent de l'època quan es van obrir unes portes que comuniquen amb l'exterior. La segona planta, a causa de la inclinació de la roca, està configurada per un únic gran espai que s'utilitzava a finals de segle XIX per a guardar palla i fenàs, funció que tenia possiblement ja en els segles anteriors. Tornant als forjats, es recolzen en el parament sud-est i en la roca, amb excepció en les zones de les escales: ací, a banda del parament sud-est, es recolzen en el parament nord-est i en unes bigues transversals. El sostre dels pisos superiors és la roca.

Un detall interessant s'observa en l'espai dos de la planta baixa. Es tracta d'una trapa de taules, interposada entre els revoltos del forjat, que indica una antiga comunicació entre els espais de la planta superior i inferior.

Els murs, assentats directament sobre la roca parcialment anivellada, són de maçoneria. Segons els mamposts embeuguts en el morter de calç observats en la part alta del parament sud-est, podria estar realitzada en encofrats; per tant el revocat de la façada, mantingut en part, es correspondria amb el morter d'unió de la fàbrica. Els dos cantons estan reforçats amb carreus, sense marques de

pedra picada, però perfectament escairats i ben travats. L'única superfície sense carreus es troba en la tercera part superior del cantó esquerre. Ací el perímetre de la maçoneria podria indicar l'existència original d'un element construït: encara que en el mas 1 no es va trobar cap llar, però a l'estar la roca circumdant ennegrida, possiblement es tractaria d'un conducte de fums.

La continuïtat de la impactant i excepcional façada sud-est, amb un rellotge de sol pintat i que segons les mesures és de proporció àuria, està interrompuda per una sèrie d'obertures de considerable diversitat tant en la disposició com en la mida. Observant el parament amb detenció es distingeixen també unes obertures tapiades en la planta baixa. És evident que no totes són originals: és el cas de l'entrada i finestra en la planta baixa, obertes toscament en el gros del mur. Les finestres del primer i segon pis, segons el revocat dels muntants, mal adaptat a la maçoneria antiga del con torn, també han sigut reformades posteriorment. Les obertures que més criden l'atenció són varies espitlleres menudes i estretes, algunes tapiades, distribuïdes a distints nivells de les tres plantes. Pel seu perfecte encastat a la maçoneria, les espitlleres són originals, és a dir han

sigut formades a l'alçar el parament. Aquests punts de defensa medievals van ser també vàlids durant la presència carlina a Morella la Vella.

Les obertures de la fatxada nord-est són dos accessos ubicats en la planta baixa. El primer, que condueix a l'espai 1 d'aquesta mateixa planta, ha sigut desvirtuat amb un posterior eixamplament realitzat a base de trencar i eliminar els carreus del parament. Es dona la possibilitat que originàriament no existira aquest accés i que a la planta baixa es baixara per la trapa, ja descrita, en el forjat. L'altre accés enllaça directament amb l'escala d'escalons de pedra al primer pis. Tampoc aquest conjunt –accés i escala– amb fàbrica i detalls poc cuidats, pareix pertànyer a l'original volum construït.

L'única finestra de la fatxada sud-est se situa al primer pis i ara està tapiada. Queda per investigar l'entorn exterior d'esta finestra –l'actual galliner i la balma– ja que en el passat podria haver tingut, configurada de distinta manera, una funció diferent, per exemple la de connectar amb una altra construcció, ser l'original accés a la masia 1 o inclús ser la boca d'un forn.

Molt interessant és la forma de la teulada que cobria la distància, d'uns 80 cm, entre la fatxada sud-est i la roca. Segons unes pedres planes, en volada cap a la roca, i unes poques empremtes del morter en la roca, estos dos detalls visibles en l'espai de la segona planta, podem deduir que la coberta tenia forma d'una volta falsa, conclosa en la roca. Esta tècnica constructiva de cobertura, comú en les construccions rurals auxiliars, no l'hem trobat en cap altra edificació rupestre visitada.

Les espielleres de la fatxada sud-est i el gran gros de la maçoneria, no usual en les cases rurals, junt amb el bon con-

MAS 3. Fatxada a caranyol

trol del territori des de la ubicació de la masia són característiques inherents a l'arquitectura defensiva i proporcionen una tangible sensació que es tracta d'una obra realitzada amb el natural sentiment de l'home de defensar-se. Les citades característiques ens van animar a visitar uns quants masos morellans el nom dels quals inclou la paraula torre, amb la finalitat de comparar els elements defensius. El pas del temps ha deixat una profunda empremta en estes construccions del camp i, a banda que algunes han desaparegut totalment o parcial, la majoria s'han adaptat –amb derrocaments o afegitons– a les necessitats del moment. Actualment subsisteixen unes fortes torres només en tres d'elles: a Torreseguera, a Torreamador i, englobada i mutilada, a Torrequerol. També s'han trobat masies amb espielleres estratègicament situades per a vigilar l'accés. En totes aquestes unitats agrícoles, Morella la Vella inclosa, encara que no es poden adscriure directament a la tipologia de fortificaci-

ons pròpiament dites, ha de subratllar-se la importància dels seus elements construïts específics: són un testimoni històric que parla de diverses situacions tenses o violentes a les que estaven exposats els seus habitants durant segles.

Vist el caràcter defensiu de l'edificació, al costat del costum de tancar els masos, és possible que en el passat el masia estiguera tancat al camí adjacent per un mur semblant als corralos veïns.

Corral 1 i corral 2

Els dos corralos, edificis integrants del *casalicio antiguo inhabitable que sirve para corral de ganado*, estan delimitats en el costat posterior per la roca i els seus buits. Els dos tenen, en el costat oposat, una única fatxada d'aprox. 12 i 11 m de llarg respectivament, realitzades en maçoneria ordinària d'aspecte desigual. S'eleva sobre plantes contigües de distinta configuració: la del corral 1, adossada al mas 1, és de forma trapezoïdal; la del corral 2, articulada a partir d'un mur central comú d'uns 5 m de llarg, és de forma sensiblement rectangular.

A pesar que les dependències descrites comprenen en l'actualitat només la planta baixa, diversos detalls exposats a continuació indiquen que originàriament eren més altes. Així en el parament nord-est del veí mas antic, damunt de la coberta del corral 1, es troben un forat de biga i restes de revocats en pendent cap a l'exterior. La coberta existent, de configuració contemporània, descansa sobre dos agulles de maçoneria, disposats radialment a la roca i òbviament rebaixats. Sumant a les enumerades restes i

MAS 2. Fatxada a caranyol

detalls unes emprems rectangulars, afonades en la pròxima roca podem suposar que junts servien d'estructura suport d'una antiga coberta, emplaçada a un nivell més elevat. La pretèrita existència d'una planta superior en el corral 2 l'evidencien dos elements constructius. Primer: la planta té, en comptes d'una coberta, un forjat pla de bigues de fusta i entrebigat d'escorça de pi o om i, segon, en la ruïnosa fatxada es manté en peu un tros de llenç corresponent a un primer pis.

Els accessos i les finestres són en general d'una aparença heterogènia, la majoria fets amb carreus reutilitzats. L'obertura més interessant és l'entrada al corral 2 els muntants de la qual estan formats amb carreus de labor medieval també reutilitzats segons la col·locació. La considerable quantitat de bons carreus, encara que reciclats, fa pensar en l'antiguitat i en altres usos de les construccions de Morella la Vella.

Els dos espais interiors estan molt tergiversats per les adaptacions orgàniques a la ramaderia. Sense una investigació arqueològica, que ajuda a unir els distints detalls dispersos, és impossible determinar la seua utilitat original.

Els corrals es complementen amb dos espais exteriors vorejats per murs de maçoneria ordinària. A la tanca del segon corral s'entra per una obertura recent, però es conserva una altra entrada tapiada i amb muntants de carreu.

Magatzem d'aïnes

En realitat es tracta d'una edificació paupèrrima, millor definida com un gran volum adossat a la roca, d'aprox. 6 x 10 m en planta, delimitat a l'exterior per tres potents murs de maçoneria –dos laterals i un frontal que inclou un gran buit d'entrada– i unes làmines metàl·liques que serveixen de coberta. L'altura mitjana és de 5 m. Davant del guarda-aïnes s'estén una superfície plana, creada artificialment i en el passat tancada, atès el mur de contenció perimetral amb un desguàs inclòs.

Galliner i cobert 1

El galliner és una xicoteta construcció de planta baixa, de forma trapezoïdal, adossada al mas 1 i a la roca. La maçoneria de les seues dos fatxades, de 2 i 8 m de llarg i de 2,5 m d'alt, és ordinària, semblant als corrals: es va emprar pedra de molt diverses mides, algunes acarades, evidentment reciclades. En els muntants dels dos únics buits –una por-

ta i una finestreta– s'observen també alguns carreus antics. De la part superior de la fatxada més llarga, tocant al camí antic sobreixen tres fustes aprox. 1 m, inclosos en l'obra. Estos pals assaonats pel temps, junt amb altres dos iguals en el mas contigu 1, manquen actualment de sentit, però en una fotografia de l'any 1918 és ben visible que servien de sosteniment a una frondosa parra.

La coberta, amb aspecte d'un pedaç, és de grans lloses de pedra col·locades sobre bigues de fusta. Com s'ha escrit ja abans, una investigació de l'entorn superior del galliner pot aclarir molt sobre l'antiga configuració de l'espai.

El cobert 1, de planta rectangular d'aprox. 5 x 2 m, és de fabrica de blocs de formigó, revocada amb morter de ciment i coberta d'uralita. En la fatxada del camí dominen dos porta de xapa metàl·lica galvanitzada

Colomer

Esta entranyable i evocadora construcció rural està constituïda per tres paraments de maçoneria ordinària, adaptada en tot el seu perímetre a la balma. En la fatxada frontal, d'uns 4,5 m de llarg, prop de bord superior, hi ha una sèrie de entradetes rectangulars per als coloms, subratllades per estants de pedres planes. Altres entrades laterals i destinades a persones, estan parcialment tapiades o arruïnades.

Mas 2 i mas 3

Els dos masos són el resultat d'una gradual ampliació realitzada a partir d'un primer volum ubicat en l'extrem est i que evidentment va obeir a les necessitats espacials dels habitants. Basant-se en la juxtaposició de les unions

verticals i horitzontals de l'estructura murària i en la composició dels forjats reconeixem clarament cinc mòduls, que es corresponen amb altres tantes fases evolutives. No obstant, a causa del caràcter atemporal de l'arquitectura rural, no podem situar en el temps el creixement constructiu.

L'actual mas 2 es compon només de dos dels quatre volums descrits a continuació, però una fotografia d'any 1918 ens proporciona una bona visió del mas tal com era en la data indicada i probablement durant un llarg temps anterior. És a dir, composta pels quatre mòduls de planta baixa i pis, ordenats al llarg d'un desnivell del terreny, tots d'ample semblant d'aprox. 6 m.

El primer volum, d'11,70 m de llarg i aprox. 6,50 m d'ample, estava probablement construït, com ja hem assenyalat, en l'època quan la masia antiga albergava una vivenda: la planta inferior, amb un portaló d'entrada en la fatxada, actualment tapiat, serviria de corral per a tres parells de mules i una de recanvi i la superior, amb dos portes en la fatxada nord, de palla. Les seues funcions es van mantindre inalterades fins als anys vint del segle passat.

Molt interessant és un espai, d'aprox. 2,00 x 2,00 m conclos amb una volta de pedra rebaixada, adossat davall el nivell de terra al parament nord, l'ús del qual ha d'investigar-se. El següent mòdul, de 6,00 m de llarg agregat a l'oest i al seu torn parcialment remodelat, forma en el present una unitat espacial i funcional amb el primer. En la planta inferior, accessible per una porta en la fatxada sud i antigament separada del corral per un mur amb porta, s'ubicava la sala d'entrada al mas i l'escala cap a la planta superior, complement de la palla, amb un accés directe, esta vegada en la fatxada nord.

Els mòduls tres i quatre de l'ampliació cap a l'oest, de 5,50 i 5,00 m de llarg respectivament, estan delimitats per uns murs transversals d'aprox. 60 cm de gros. En la planta baixa del primer d'ells, amb accés des de la sala d'entrada, es desenvolupava la vida diària dels masovers: aquesta estada d'ús familiar múltiple en paraules actuals, contenia també una ximenera el conducte de la qual s'aprecia en la coberta de la imatge antiga; damunt hi havia una habitació per a guardar farina i gra. En la planta baixa de l'últim mòdul, a l'extrem oest, es pastava i guardava el pa. Una interessant i puntual utilitat de la sala del primer pis, accessible directament des de l'antic camí, ens comenta, com un record d'infància, la senyora Teresa:

— Ací habitaven, en el seu dia, els senyors quan estudiaven les pintures rupestres.

L'estructura murària del llarg mas original, és a dir, les dos fatxadades principals de 28,50 m de llarg cada una, les dos fatxadades laterals d'aproximadament 6,5 m de llarg cada una i els murs interiors transversals, estan fabricades amb maçoneria de molt bona qualitat, d'uns 60 cm de gruix, emblanquinades amb grosses capes de calç. Si observem els contorns dels mamposts en la fatxada nord, ens adonem que estan embeguts en el morter i que l'aspecte de la superfície fabricada és el mateix que el de la gran fatxada del mas 1, a saber: es dona la possibilitat que els paraments s'alçaren amb ajuda d'encofrats. El primer mòdul, o fase constructiva, té els quatre cantons travats amb carreus ben treballats, els tres següents mòduls disposen de carreus només en els dos cantons oposats al seu adossat a la construcció preexistent.

Tot el forjat de planta baixa, recolzat en les dos fatxadades principals, està compost per biguetes de fusta de pi o om locals i revoltons de morter amb raseta i rebles. La coberta, a un sol vessant, cap al sud i de teula àrab de mida grossa, està col·locada sense morter sobre taules de fusta en el mòdul dos i sobre grossos fragments de corfa de pi en el mòdul 1. Les biguetes i taules sobreixen de la fatxada, formant així un ràfel tradicional.

Les fatxadades nord i oest no tenien originàriament finestres. En canvi, n'hi havia, de reduïdes proporcions, a les dues plantes de la fatxada sud. En la planta superior de la fatxada est, coincidint amb el portaló de l'entrada a planta inferior, estava situada una gran obertura. Uns xicotets buits d'entrada de coloms se

situen a les fatxada sud del mòdul 1 i en la nord del mòdul quatre.

En direm quinta fase evolutiva de les últimes obres de major envergadura que van donar origen al mas 3. Es van mamprendre en els anys vint del segle passat amb el clar objectiu de modernitzar el mode de vida dels habitants. Es tracta de reformes i ampliació dels dos mòduls del costat oest de l'original mas 2, la planta del qual es va duplicar cap al sud creant així una àmplia entrada i sala d'estar-cuina. Entre el pastador de pa, que no va canviar la seua funció, i l'antiga cuina convertida en un celler, es va interposar una escala de quatre trams formada de voltes tapiades. També es va eliminar la coberta a una aigua, es va afegir una planta —la falsa— i la casa es va ensostrar amb coberta a dos vessants amb ràfels de lloses de pedra. En el primer pis es van crear dos alcoves i dos sales noves i es van mantindre la sala que hem anomenat d'Hernández-Pacheco, pel seu accidental habitant i l'habitació-graner.

Les obres es van realitzar encara amb les pautes dels sistemes constructius tradicionals. No obstant això es reconeix un sentit de composició actual en l'estricta ordenació i una major dimensió de buits, inusual a les masies antigues. Açò fa destacar el mas 3 en l'hàbitat preexistent. Ens referim a la nova fatxada sud, que s'obri a l'exterior per unes finestres i balcons amb baranes de ferro col·locats simètricament. En les restants fatxadades també es van modificar les obertures. Es van tapiar l'entrada a la sala d'Hernández-Pacheco, el gran portaló i la finestra en la fatxada est: es van obrir finestres en el nord i en l'oest. Les llindes de fusta es van canviar per uns d'arc rebaixat de raseta. Finalment, la senyora Teresa recorda que en la llarga

fatxada sud no hi havia balcó amb barrots de ferro, en el seu lloc hi havia només una allargada obertura vertical amb balustres de fusta siluetades en el pla del parament.

Cal afegir que en aquestes reformes es va reforçar el forjat i la coberta dels primers dos mòduls amb pilars de rajola i gran bigues de fusta, una estructura portant idèntica a la utilitzada a la planta primera i a la falsa del nou mas 3.

Forn, recuina, aljub i cobert 2

Les primeres dues dependències, amb una coberta comuna de teula àrab a una vessant, són interessants des del punt de vista etnològic. El forn de pa, a la boca del qual s'accedeix des del pastador, és de tipus mori. La seua forma exterior, pròxima al cilindre truncat, està creada amb maçoneria ordinària, la cúpula interior és de rajoles. La xicoteta recuina de planta rectangular irregular, d'aprox. 3,00 x 3,50 m, comparteix dos dels seus paraments amb el forn i el mas 3 respectivament. Els altres dos paraments, d'aprox. 60 cm de gros, amb una finestra al sud, són propis i contemporanis en temps a la construcció del mas 3. L'espai, directament accessible des de la cuina-estar i amb una gran pica de pedra artificial i lleixes d'obra enguixades, servia per a llavar i guardar els plats i olles; una altra funció era la de vasar, és a dir de mantindre fresca l'aigua dels cànters ací dipositats.

L'aljub de planta rectangular, d'aprox. 2,5 x 4,00 m, és una construcció adossada directament a la recuina, amb els seus tres paraments restants de maçoneria acarada sense revocar. Està teulada amb pedres planes emplaçades sobre bigues de fusta. En l'espai interior es troba un dipòsit d'obra revocada per al

MAS 2 avanç de l'apilació a MAS 3

magatzem d'aigua de pluja. El cobert 2 de la fatxada est del mas 2 és un cubicle provisional, fet de grans lloses de pedra calcària i cobert amb xapa metàl·lica.

Magatzem

El que anomenem magatzem és un edifici de dues plantes d'ús agrícola múltiple. La forma irregular del volum està condicionada pel seu desenvolupament parcial al voltant de la roca i sobre un marge d'aprox. 2,5 m d'altura. La planta inferior, amb gran entrada sense portes, d'aprox. 23 m², amb restes d'una indústria indefinida rural, està elevada en fàbrica de grans mamposts i escàs morter d'unió. La planta superior, d'aprox. 55 m², té els paraments realitzats en una espècie de tapial modern de pedra i morter de portland. La coberta a una aigua, és d'uralita.

Pallissa

L'edifici actual és de dues plantes, de base rectangular de 17,50 x 6,00 m, elevat sobre unes restes de la pallissa antiga. Els quatre paraments estan construïts en blocs de formigó sense revestir, amb excepció de la meitat inferior de la fatxada est, adossada al marge de pedra, que està conformada per maçoneria ordinària de grans pedres: esta fàbrica pertany a la pallissa precedent.

Les dues plantes no es comuniquen amb l'escala, cada una disposa d'entrada pròpia: a la planta inferior s'entra per una gran obertura en la fatxada sud; la superior és accessible directament des de l'era, contigua al costat est. La coberta, col·locada sobre biguetes de formigó i solera de matxembrat és a una vessant.

Estat de conservació

Consideracions generals

Tal com hem escrit en l'apartat de l'evolució compositiva, la configuració de l'actual Morella la Vella és un complex amalgama de diverses edificacions, erigides i modificades en distintes èpoques. El present estudi de danys contempla i respecta els grups creats segons la seua evolució compositiva, perquè no és convenient aïllar els distintes edificis i sotstrair-los de l'ambient construït que els envolta i que influeix en part en el seu estat de conservació. El desglossament en grups facilita, a més, la localització i el reconeixement de les lesions i les seues causes, el primer pas per a poder proposar els processos de restauració.

Origen de les lesions

L'estat de conservació del masos i les dependències és d'un deteriorament generalitzat a causa de processos amb danys destructius lents que tenen dos causes directes, a saber: la falta d'obres de manteniment i l'adequació orgànica, de tipus provisorio, de les construccions als seus nous usos. En el passat el mas estava ple de gent i els masovers cuidaven del bon estat de les distintes edificacions i elements de l'entorn paisatgístic, perquè les reparacions del seu hàbitat pertanyien a la vida quotidiana. Actualment no hi ha habitants, el conjunt està condemnat a una progressiva decadència material i no obstant això, per estar construït amb tècniques i materials tradicionals, resisteix a convertir-se en una plena ruïna.

A les dos causes de danys, comuns a tot el mas, se suma una altra molt específica que ha de buscar-se en l'orogènia. Pel subsòl de Morella la Vella transcorre una falla del terreny, la qual al moure's va donar origen a unes llargues bades en tots els murs transversals del mas antic. No obstant, estes bades, sensiblement verticals, poden considerar-se un dany consolidat –òbviament per a reparar–, perquè no és probable que la falla torne a activar-se en un curt termini de temps.

L'única excepció en el considerable deteriorament és el mas 3 habitat fins a poc. El seu estat de conservació –dins de marge de conjunt– és acceptable.

Cap encara afegir que el subministrament d'aigua i d'electricitat són deficients.

Propostes d'intervenció

La valoració i la síntesi dels estudis previs, reunits en la investigació històrica i de l'estructura i composició dels respectius edificis, junt amb els seus danys, formen un marc de coneixements globals del conjunt rural. Estos coneixements de realitats diferents, però estretament relacionades, han condicionat la proposta de criteris generals reunits en els dos punts següents.

Consolidació i restauració

El primer objectiu de les obres és òbviament el de rescatar el conjunt de la progressiva ruïna. Això comporta uns processos dirigits a la rigidització de l'estructura portant i la restauració dels interiors i exteriors en general, és a dir de tancaments, revestiments i paviments.

La màxima vàlida per a totes la intervencions és la de mantindre l'autenticitat única i testimonial d'aquest bell lloc. Açò significa preservar els elements i detalls constructius originals en la mesura més gran possible, realitzant la seua acurada consolidació. En el cas de restitució o substitució realment necessària s'emprarien materials i tècniques tradicionals. En cap moment es buscarà la diferència entre la preexistència i la restauració, sinó una plena integració de les parts restaurades en l'entorn construït. Segons el que s'ha exposat s'ha de respectar també l'ordenació de les estances originals, ben mantinguda en el mas antic, el mas 2 i el mas 3.

Cal assenyalar la complexa tasca indispensable de sanejament de la vegetació destacada i de la restauració d'elements construïts en el paisatge, intervencions no incloses en la proposta.

Nova utilització

L'altre objectiu que es persegueix amb la recuperació del conjunt de Morella la Vella és la nova utilització.

Els espais restaurats han de facilitar un clar enteniment d'un mas tradicional, un tipus d'arquitectura vigent durant segles, que per la dinàmica de la vida actual poc a poc va desapareixent.

Per primer exposem el nou ús, ja decidit per la Generalitat Valenciana, destinat al grup de masos 2 i 3. Es tracta de la vivenda del guarda i del lloc d'acollida de visitants i estudiosos de les pintures rupestres. La nova funció, que englobarà una exposició de difusió i promoció d'aquest patrimoni de la Humanitat mil·lenari, és perfectament compatible amb la configuració actual, i que

s'ha de mantindre, en els masos restaurats.

El grup d'edificis rupestres contenen unes estades que podrien albergar una mostra etnogràfica, com a testimoni de la contínua permanència de l'home en aquest paratge, per ell transformat. Amb l'ajuda de documents de diversa índole –ferramentes i utensilis de camp i casa, fotografies, etc.– el visitant tindria la possibilitat, d'una forma didàctica i en un ambient autèntic, de conèixer la vida i el treball quotidià, les tradicions i els costums seculars dels habitants del mas. L'exposició, a nivell més ampli, podria acostar al visitant a la història dels *masos dels Ports* en general. Un tema interessant a incloure en l'exposició, podria ser un estudi sobre els masos fortificats morellans.

Els edificis exempts –el magatzem i la pallissa– que en el passat van ser dependències rurals, actualitzant-los, podrien estar al servici del present programa museològic, és a dir albergar garatge, sevícis, magatzem, etc.

Documentació

(Recerca i transcripció: Julià Pastor)

Arxiu Històric Eclesiàstic de Morella (A.H.E.M.)

- Capbreu de 1443.
- Còpies d'instruments notariais de la caixa Lligalls B.
- Protocols del notari Jaume López de Vidal, 7/01/1612.
- Protocols del notari Joseph López de Vidal, 26/02/1642.
- Llibre de Capítols de la Confraria de la SSma. Trinitat i Sant Antoni, 1725-1871.
- Llibre de matrimonis, 23/04/1882.
- Quaderns de compliment pasqual, 1895.

Registre de la propietat, Morella

- Finca 2083. Inscripcions 1ª a 7ª, Volum 265, foli 90 r i ss. Inscripció 8ª, Volum 647.

Arxiu Històric Episcopal de Tortosa (A.H.E.T.)

- Cens de la Parròquia de Sta. Maria de Morella, 1817.

Bibliografia

CISCAR PALLARÉS, E. (1973): *Les Corts Valencianes del Felip IV*, Edició facsimil dels Furs, capítols, provisions, e actes de Cort feyts i atorgats per la S.CRM del Rei El senyor Phelip Nostre Senyor, ara gloriosament regnant. 1604. València, Universitat de València, Departament d'Història Moderna.

DONALD, M. (1980): *Finques rústiques de les Balears. records del passat*, Palma de Mallorca.

FEDUCH, L. (1976): *Itineraris d'arquitectura popular espanyola*, vol. 3, Barcelona, Blume.

GUINOT, E. (1999): *Els fundadors del Regne de València, repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*, Vol. I i II, València, Ed. Biblioteca d'Estudis i Investigacions, Tres i Quatre.

HERNANDEZ-PACHECO, E. (1918): «Estudis d'art prehistòric», *Revista de la Reial Acadèmia de Ciències Exactes, Físiques i Naturales de Madrid*, Vol. XVI, Número primero de la segunda serie, Nota núm.16, Madrid.

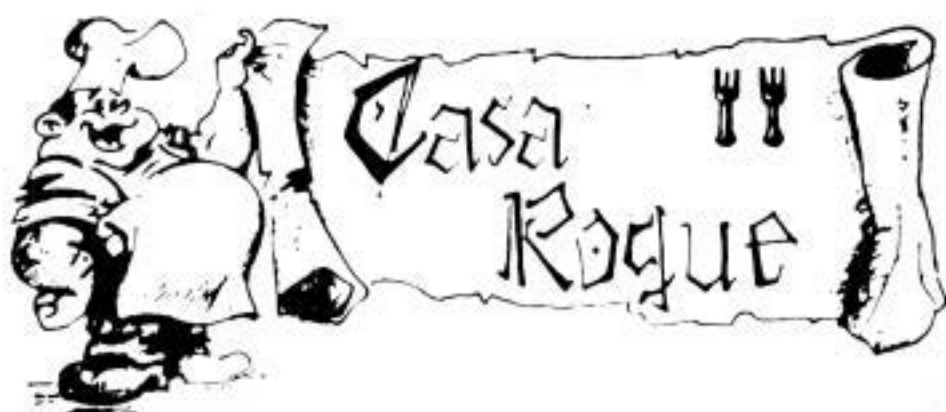
ORTI MIRALLES, F.(1958): *Història de Morella*, València.

SEGURA BARREDA, J. (1868): *Morella i sus Aldeas*, Vol. IV, Morella, Imprenta Javier Soto.

URCELAN, J. (2002): *El Mestrat Carlí. Una visita als escenaris de les Guerres Carlines del segle XIX*, Vinaròs, Ed. Antinea

VVAA (1996) C. BARDANY i CANTARELL, C.: *De la Balma a la Masia, L'habitat medieval i modern al Vallès Oriental*, Treballs del MDG, Museu de Granollers.

COSTA SANT JOAN, 1
TELÈFON 964 160 336
MORELLA (*Castelló*)

Restaurant
Típica cuina Morellana

Especialitat en Corder farcit trufat

NOTÍCIAS COMARCA NOTÍCIAS

Ràdio

Els Ports Ràdio va organitzar la festa del comerç dels Ports i l'Alt Maestrat amb la participació de més de cent empreses. Un dels actes de la festa va ser l'entrega de premis a Casa Gorreta per la seua història, a la farmàcia Espel pel disseny i la innovació i a Models per l'empenta i la joventut. De les sales de l'ajuntament la festa va passar al poliesportiu on, entre música i ball, es van rifar més de cent regals donats per les empreses de la zona.

Colònia Forcallana

Novembre de 2003

Sant Carles de la Ràpita ha estat, una vegada més, el lloc escollit per la Colònia Forcallanocatalana per celebrar la seua Assemblea anual. El diumenge dia dos de novembre, poc abans de les onze del matí, els carrers de Sant Carles de la Ràpita es van anar omplint de forcallans, uns vinguts en vehicles particulars i d'altres amb els autocars que des de Castelló, Forcall i Barcelona posa la Colònia a disposició de socis i simpatitzants.

Poc després va començar l'Assemblea, a l'ampli saló del restaurant Casa Ramon-Marínés. Conxita Cardona, secretària de l'Associació, va fer lectura de l'acta de l'Assemblea anterior, Carme Ferrer i Sergi Bordàs es van encarregar d'informar sobre les activitats realitzades i del funcionament del butlletí Bisgargis, Antoni Eixarch va donar totes les dades econòmiques de l'exercici, aprovant-se l'estat de comptes. Tot seguit, la presidenta, Sra. Pilar Polo, va dirigir unes paraules a tots els assistents, mostrant la seua satisfacció per tot el que

s'ha fet enguany, agraïnt el recolzament de la Direcció General de Cooperació al Desenvolupament i Relacions Externes de la Conselleria de Presidència de la Generalitat Valenciana, la consideració que ha tingut amb la Colònia l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, fent donació d'un important fons bibliogràfic, la col·laboració amb la Fundació Blasco de Alagón, que ha fet possible la publicació del llibre "*La independència de las aldeas de Morella*", i per les excel·lents relacions que s'han establert amb l'Ajuntament de Forcall.

Una vegada acabats aquests apartats, es va procedir a l'elecció de la nova Junta Directiva. Al no presentar-se cap altra candidatura, la Junta actual, que ha estat al front de la Colònia aquests últims vuit anys, seguirà gaudint de la confiança dels socis per un període de quatre anys més.

Es van presentar els pressupostos per al proper exercici, el pla d'actuació i la proposta d'inscripció de la Colònia al Registre d'Associacions Valencianes en l'Exterior, qüestions que van ser aprovades per unanimitat.

Per cloure la sessió, es va fer la presentació, presidida per l'alcalde de Forcall, Sr. Santiago Pérez Peñarroya, del llibre "*La independència de las Aldeas de Morella (1231-1691)*" de Josep Eixarch Frasco. L'historiador morellà Sr. Carles Ripollès, redactor del llibre, va fer una petita xerrada sobre els conflictes que, al llarg de quatre segles, van enfrontar Morella i les seves aldees. El professor Josep Eixarch es va dirigir breument a tots els assistents, i es va tancar l'acte amb la intervenció de l'Alcalde de Forcall.

Aquest llibre, gestat al llarg de molts anys, ha centrat els esforços de la Colònia aquests darrers mesos. La vinarosense Editorial Antinea, dirigida pel Sr. Francesc Castell, nascut a Forcall, ha seguit l'encarregada de l'edició.

Després de l'Assemblea, el forcallà mossèn Marcos Gascón va celebrar una missa a la parròquia de la Santíssima Trinitat, en la qual va participar mossèn Vicente Mestre, nascut a la Todolella i actualment rector de la parròquia de Sant Carles.

Tot seguit va tenir lloc el dinar de germanor. Hi van assistir unes cent setanta persones. Tothom va gaudir d'un bon àpat. Ja a la sobretaula, es va ballar, es va comprar loteria, es va beure el cava commemoratiu de l'Assemblea i el Sr. Carles Ripollès va dedicar el llibre a tots els qui li ho van demanar.

A les set de la tarda es va acabar la trobada, i cadascú va tornar cap al seu lloc d'origen amb el mateix mitjà en què havien arribat.

Sergi Bordàs

De Vilafranca

□ A principis de desembre es va dotar la vila d'una SAMU. Ja tenim un servei d'urgències la comarca. Segons l'alcalde, Oscar Tena, l'esforç de tot el poble i les reiterades demandes han donat fruit.

□ Les III Jornades de la Solidaritat amb el lema *Com més prop estàs, més lluny et sento*, van reunir nombroses activitats: Pel·lícules com *Pony Rosas* de Ken Loach i *En tierra de nadie* de Danis Tanovic, exposicions sobre els projectes de les ONGs subvencionades per l'Ajuntament, tallers de pintura, de creativitat, futbol entre persones de diferents nacionalitats, cançons i festa al pavelló de festes i una conferència sobre el projecte de Burkina Faso.

□ El que havia estat una presó antigament, ara s'ha convertit en casa d'acollida per a transients. El local es va obrir en el marc de les jornades *Sin Techo*. La cessió de la casa per part de l'Ajuntament i l'esforç de les associacions (Lluís Miralles del Carro i Càritas entre d'altres) ha fet possible la inauguració d'aquesta casa.

□ La festa de Santa Cecília es va celebrar amb el tradicional concert i amb el típic passa-carrer per anar a buscar els nous músics a les seues cases.

Notícies de Morella

Cultura

□ Un any més la flama del Correllengua va arribar a les portes de l'ajuntament acompanyada pel so del tabal i la dolçaina. Carles Ripollès, membre del Centre d'Estudis, va llegir un parlament escrit pel cantautor mallorquí Biel Majoral. El Correllengua pretén unir tots els pobles de la mateixa parla perquè la llengua catalana sigui reconeguda i utilitzada com a pròpia.

□ Comunicacions dels Ports ha fet a l'ajuntament una exposició sobre els 10 anys als Ports.

Constitució

□ La commemoració dels 25 anys de constitució espanyola es va fer a l'Ajuntament. A l'acte es van llegir les redaccions guanyadores que, sobre el particular, havien fet els alumnes de l'escola i de l'Institut. L'alcalde va fer un parlament. L'acte va concloure amb la interpretació de l'Himne a l'alegria amb flautes de bec per part dels alumnes de sisè.

Tardor Cultural

□ La mostra de teatre Reclam va presentar dues obres: una per als menuts amb la companyia Xirriquiteula Teatre que va presentar l'obra *Contes del cel* i una altra de títol *Ra-ta-tatà* del grup la Dependent.

□ S'han exhibit a les sales gòtiques de l'ajuntament dues exposicions de fotografia. Un, d'Àngela Garcia amb el títol *El Maestrat: l'emoció de la natura* i l'altra, *Pobles i gent de Salvador Rabaza* i José R. Gil.

□ El setmanari comarcal *Notícies* va presentar, a la Llotja, una exposició fotogràfica i documental referent als 10 anys d'existència.

□ Al saló de la casa Ciurana es va fer la presentació del llibre *Un dinosaure que ni pintat* d'Isabel Marín.

□ Com que no es va poder quan tocava per estar l'arxiprestal ocupada per l'exposició, el XIX Festival de Música de Morella s'ha fet espaiadament al llarg de la tardor. El dia 6 d'octubre un recital d'or-

gue de Ricardo Miravet. El dia 11 d'octubre, un concert de piano al teatre municipal a càrrec de Manuel de la Riva. El primer de novembre es va interpretar el Requiem de G. Fauré en versió d'orgue i cor, amb els solistes habituals. El dia 7 de desembre es van interpretar tres obres d'orgue i cinc obres corals dedicades a la Mare de Déu. L'últim concert d'aquest festival ha estat de *Villancicos* el dia 27 de desembre.

Patrimoni

□ Els estudis sobre l'iguanodont i altres espècies de saures, la importància de la paleontologia en la societat i la repercussió socioeconòmica en les comarques on es troben jaciments foren el centre de les XIX Jornades de la Societat Paleontològica d'Espanya. A banda de la conferència inaugural a càrrec del professor José Luis Sanz, es presentaren nombroses ponències sobre els jaciments, les icnites, les espècies fòssils... Les jornades es van acabar amb una visita als jaciments més importants de la comarca.

□ L'associació Amics de la Paleontologia de Morella i Comarca i el museu Temps de Dinosaures van ser presents a la fira Expominer de Barcelona, que enguany complia el 25è aniversari.

Canvis parroquials

□ Han canviat els capellans de Morella, Cincorres i el Forcall. Mn. Javier Vilanova Pellisa i Mn. Carles Rambla Beltran es faran càrrec de les parròquies del Forcall, la Todolella, la Mata, Olocau, Cincorres, Portell i Castellfort. Mn. Ferran Aspa Beltran se'n cuidarà de les parròquies de Morella, Xiva, la Po-bleta, Herbers i Herbeset. Mn. Joaquín, Ariño segueix a les parròquies de Sorita, Palanques, Hortells i Villores.

Economia

□ Amb l'assistència de més de cinc-centes persones, es va inaugurar, al Polígon de les Casetes la nova instal·lació de la Cooperativa Comarcal Sant Antoni Abat, que aglutina molts dels ramaders de la comarca i, a més, ha estat reconeguda com la millor cooperativa agrària de la Comunitat Valenciana del 2003. Amb una història de 30 anys, ha arribat el moment de la modernització i l'adaptació a les noves exigències de producció i qualitat, cosa que ha costat més de sis milions d'euros.

Gastronomia

□ Al restaurant Roque, i organitzada per la PYMEC de Castelló, va tenir lloc la clausura de les I Jornades Gastronòmiques de Pàdua-Venècia amb la degustació dels productes de la regió italiana.

Festes

□ La banda va celebrar el dia de la patrona amb un concert al teatre amb gran afluència de públic. L'associació Mestre Candel, en el transcurs del concert va atorgar el seu premi anual a Agustí Gasulla (tabaler) i a Miguel Ferreres (dolçainer) pel seu treball de transmissió cultural.

□ El grup de dolçainers també es van apuntar a les celebracions de Santa Cecília fent un cercavila per la ciutat.

Loteria

□ La rifa de Nadal (22 de desembre) d'enguany ha volgut fer-nos visita i ens ha deixat un cinquè premi de 48.000 euros al bitllet (240 euros a l'euro) al número 02.150, que estava repartit en participacions de l'Administració del Santuari de Vallivana.

Comencem el repàs a allò que ens aplega de tot arreu i ja sabeu que ens falta allò que feu vosaltres.

Els forcallans de **Bisgargis**, 279 parlen en 28 pàgines ben plenes de l'Aplec i les festes, la Torre d'en Berga, la Memòria Daurada, el nou alcalde, les quatre moles, el futbol i el temps, la poesia, el llibre independentista, els educadors forcallans i els de Comediants parlant de la Santantonada.

De Santa Bàrbara ens aplega un calendari pel 2004 que el Centre d'Estudis Planers ha dedicat al 175è aniversari de la seua independència municipal, tema que ací també ens sona...

Del Baix Vinalopó el seu institut d'estudis comarcals ens fa aplegar el llibre *Una mirada al Baix Vinalopó*, que compta també amb un excel·lent quadern didàctic per a visitar el que va ser una exposició sobre la comarca.

Del Maresme, el núm. 76 dels **Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria** parla de la família de músics Cassadó.

Del Penedès ens aplega el número 5 de la publicació homònima, amb articles sobre la publicitat i la cultura del vi, com no podia ser menys.

El Museu de Prehistòria i de les Cultures de la Diputació de València ens ha fet aplegar dos publicacions sobre el Cid. A les rutes proposades es dona per bo que el guerrer castellà va passejar-se per l'Olocau d'allà i no pel d'ací, mentre que a l'altre llibre, l'històric sí que eixim.

Del Museu d'Etnologia d'aquella província ens aplega el catàleg de l'exposició *Objectes viscuts, objectes per a recordar*, on trobem objectes de la vida domèstica que ja no es gasten massa (alguns per ací dalt, encara), i alguna proposta sobre les dones basques del passat i els drets dels infants. També tenim un estudi de l'utillatge agrícola preindustrial a Benafigos, de Joan J. Gregori

El Museu de Ceràmica de Manises ens fa aplegar un llibre sobre la ceràmica de reflex entre 1850 i 1960, amb dades tècniques i molta documentació de les empreses del sector

De l'Institut d'Estudis Catalans hem rebuts els Documents de la Secció Filològica, 4 que recullen les novetats en la normativa ortogràfica, en aquest cas sobre l'ús de la nova moneda, i manifestos sobre l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i la unitat de la llengua, que pareix que tenim més clar nosaltres que ells, i per això seguirem acatant fidelment i com sempre la seua normativa, excepte en allò que vage contra la nostra realitat comarcal.

El Butlletí 95 del Centre d'Estudis Alcoverencs, parla d'arqueologia (ceràmica fenícia i ibèrica, i làpides romanes i del Comtat de Prades.

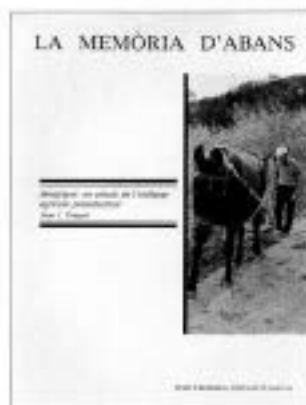
A Sant Cugat del Vallès, el **Gausac** 21 parla de reconstruccions virtuals com a eina divulgativa i els dubtes sobre la propietat del monestir, molt interessant perquè també és una batalla entre l'estat, la Generalitat i l'ajuntament, i això ja ens sona una mica.

A **Saó**, 276 dedicat a les dones maltractades trobem una ressenya sobre el llibre vilafraquí *Els Homes i Les Pedres*, fet per F. Miralles, J. Monfort i M. Marin (Diputació, 2002). El 277 biografia Lluís Guarner.

Temps de Franja, 31 recorda Joan Perucho, l'autor de Les històries naturals i el guerriller valencià *Ricardo*, mort a la Ginebrosa el 1948, prop del terme d'Aiguaviva. També presenta un estudi sobre l'actitud de la població vers el català

Traiguera 312 i 313 inclou un article de la nostra col·laboradora Vera Hofbauerová, arquitecta que ha dirigit les obres de la Parròquia de l'Assumpció.

Altres dels habituals són **Dialogal** 7 sobre religions i nacionalisme, **L'Estel** 43 amb excursions per la nostra comarca, **La Sirga**, 44 amb notícies culturals de la Ribera d'Ebre, **El Diarriet**, 55, aspectes 12, del Museu Marítim de Barcelona, **Felibrejada**, 67 sobre la política cultural a Mataró, **Pòrtula** 266 sobre autopistes mallorquines. **Els Fulls de Sant Jordi** 32 parlen de la Fira d'oficis tradicionals.

Autorella

R.I.P. = Pèrdua sublim de la capacitat d'autocritica

Diccio-9-ri Espalà-Catanyol Valenyol-Espacià

Ja ho diuen tot bé o ens hem cansat d'escoltar-los?

Recepcionar: Cultisme recent derivat de rebre de la mateixa manera que concepcionar ve de concebre i percepcionar ve de percebre.

Velocitats

- Eixe altre dia vaig sentir a Fabra pel canal 56 i em va parèixer sentir que deia que la variant del Port de Querol és un assumpte prioritari.

- Ja pots vore com deuen anar les coses que no corren pressa...!

Aclariment

Escriure articles anònims, amb sigles simulades o amb noms genèrics no és ni ha sigut mai sinònim de donar la cara.

Escola o Ficcial

Segons ordres de Madrid les escoles oficials d'idiomes del Reino de España passaran a impartir el català i el valen-

cià -llengües distants, distintes i de diferent origen...

Els d'allà del barranquet ja han advertit que no impartiran valencià.

Animem als d'aquesta banda del barranquet a fer objecció de consciència sobre l'ensenyament del català.

Deixem per als nous aprenents dels dos idiomes la sorpresa de sentirse idiotes en comprovar la inexistència de diferències dignes de tal nom.

ENCUESTA

El 2,4 % de los españoles lee en valenciano y el 9,4% en catalán
L'11,8 % fem vore que llegim en portenc

Preguntes al vent

1.- Per què fa tant la sensació que la gent que pensa no mana i la gent que mana no pensa?

2.- Com és que hi ha gent que se sorprèn tant de morir quan estan a un lloc on ells van a matar?

Turisme

Si els festius el castell no està obert, els turistes hauran de fer festa a posta per a poder pujar (o no pujaran, o no vindran, o no pensaran en vindre a esta província...) Voleu dir que és tan difícil organitzar-se?

(Musca domestica)

Atención

Obras en la carretera de la Mata al Forcall

Fa 15 anys....

Al número 8 ens va eixir la vena carlista i insurreccional (encara no ha tornat a entrar) i *exigiem* una televisió valenciana, cosa que demostra que no som infal·libles i que ens equivoquem de tant en tant. A quin animal se li pot ocórrer *exigir* l'existència de Canal 9? Vistos els resultats, esperem que ningú ens exigisca danys i perjudicis. Nòstres volíem una tele on isquere la comarca, que parlare la nostra llengua, que no és ben bé l'actual televisió valenciana, eixa que el cap d'any només té un 2% de audiència front al 60% de l'espanyola o el 35% de la canaria o la catalana.

Va nàixer l'ORELLA ESCRIVANA. Recordeu que va ser a causa d'aquell sexenni tan dur que van cremar un tros de carrer a les Festes. Segons l'orella, els alets s'havien de dir ditets, a l'arca de l'Aliança la va batejar com l'arca de Noé, alguns particulars volien pagar les senyeres que faltaven -només en va eixir una amb dos colors i poques ratlles- i uns altres estaven organitzant un acte de vassallatge on els morellans haurien de retre homenatge al seu senyor feudal.

Contra-bando

- I la bandera de la Confraria per què la van penjar al revés?

- No ho sé... no me' n'havia adonat..., però ara que ho dius...

- Ai, mira... ! Totes les coses van canviant. A la millor és aixina...

- I que la tropa del contrabando toque l'himne de Riego té alguna cosa que vore en tot això o és en honor dels antípodes australians?

- Xe... pos... pa dir que Sant Antoni se'ns ha fet republicà trobo que no deu ser...

- No home no, que el republicà és *Luzbel* que ix amb coa i tirant coets...

Llibres juvenils

Darrerament han eixit prou llibres per al públic en edat escolar ambientats a la nostra comarca. Són obra de dos autors, l'albocasserenc Pep Castellano i la vilafranquina Isabel Marín. De l'escriptor del Maestrat parlem d'un llibre ambientat en els càtars i un altre en la santantonada (presentat recentment al Forcall).

El primer és molt interessant perquè recull, amb les llicències del cas, la presència dels càtars a les nostres muntanyes, en este cas en un moli de Culla. El tema és molt desconegut i és una gran idea dedicar-ne una narració al públic jove. L'obra va obtenir el premi Samaruc de l'any 2000. El segon recull les aventures de la colla del Brosquil a la nostra comarca, fent un capítol ací de la coneguda col·lecció valenciana de literatura infantil. La cosa va de Sant Antoni i ha comptat amb l'assessorament de la forcallana Annabel Ejarque en la documentació sobre la nostra festa hivernal.

La vilafranquina Isabel Marín mereix un capítol a part, ni que sigue com a desgreu de l'escassa assistència a l'acte de presentació del llibre a Morella (tan habitual, d'altra banda...). El llibre està

en la col·lecció de la colla *A colp de pedral* i permet a la colla, tot rodant per la nostra muntanyosa comarca, conèixer què és un iguanodont.

L'autora ha fet un esforç -que agraïm públicament des d'ací- per mantenir la identitat portenca de Vilafranca, i ha forçat l'editorial a corregir el mapa comarcal (divisió de Joan Soler, 1970) que apareix en tots els volums de la col·lecció per incloure la vila a la seua comarca correcta. També podem llegir el següent diàleg:

- Miren, xics, si ara a la vesprada acabem les habitacions de dalt, demà vos duré a Vilafranca i tindreu tot el dia per córrer amb les bicis per tot el poble.

A tots ens va encisar la idea menys a Martí:

- Precisament a Vilafranca, que no és dels Ports!

- Qui ho ha dit, que no és dels Ports? -el va interrompre Miracle-. Vilafranca és de la comarca dels Ports, de tota la vida -i mentre deia això últim, feta un gest amb la mà cap amunt.

- Aleshores, per què hi ha qui diu que no?

- Un estudiós va cometre l'errada de situar-la al Maestrat, però no ha pertanygut mai a l'orde del Maestre. Com que era un gran professional, ningú no va contrastar les dades, ben al contrari, en va ser una font. El cas fou que d'aquella errada es va anar fent una bola grossa com si fóra de neu - va dir la dona.

- L'any 1303 fou una aldea de Morella, com Castellfort i els altres pobles. Entre tots van contribuir a la grandesa d'aquella amb delmes, primícies i d'altres obligacions. A canvi tenien la protecció del castell -va dir l'home de Miracle. I afegi: -Eren uns altres temps.

- A més a més, Vilafranca és la seu de la Mancomunitat dels Ports - va dir la dona.

Reverències i més reverències per a l'autora!... Si tots parlaren tan clar, els crios no tindrien tants dubtes.

Com podeu comprendre, no us expliquem res de les històries per allò de mantenir el suspens fins al final, però si us dediqueu a l'ensenyament, cal que sabieu que es pot demanar la guia didàctica dels llibres ressenyats a les respectives editorials.

L'herència dels càtars / Pep Castellano. - Picanya: Bullent, 2000. - (Esplai; 22). - 174 p. - ISBN 84-89663-61-0

L'esperit del foc: la santantonada del Brosquil / Pep Castellano. - València: Brosquil, 2003. - 185 p. - ISBN 84-95620-94-4

Un dinosaure que ni pintat / Isabel Marín. - Alocuà: Prodidacto Abril, 2002. - 104 p. - ISBN 84-95316-19-6

Maquis

Dins del procés de recuperació de la nostra memòria històrica que, amb grans dificultats, van fent alguns historiadors, s'ha publicat un llibre molt documentat, sobre aquest fenomen que continuà la guerra civil fins ben entrada la dècada dels cinquanta a les nostres muntanyes. La principal virtut de l'obra és que no és un panegíric ni per als uns ni per als altres.

El llibre comença analitzant el marc geogràfic, feréstec i impracticable, sobre el que va actuar l'Agrupació Guerrillera del Llevant i l'Aragó, per a seguir parlant de les dificultats en aconseguir la unitat de l'oposició. A continuació ens detalla els orígens de l'AGL, a partir de la invasió de l'Aran. En capítols successius ens expliquen la vida a la muntanya, incloent l'Escola de Capacitació Guerrillera o els mecanismes de comunicació.

A més d'una detallada relació d'accions, s'hi fa un repàs a la política de terra cremada del general Pizarro i dedica set pàgines al «forat negre» de Morella, un dels principals centres repressors, l'any 1948.

També hi trobarem una relació de les persones represaliades de les que hi ha constància documental.

Els autors han emprés una veritable ronda de presentacions on aprofiten per conèixer millor les vivències personals dels supervivents i corregir els inevitables errors. A la nostra comarca ja va venir Carles Llauredó a Vilafranca a explicar la lluita guerrillera, i properament ho faran a Morella.

Maquis: el puño que golpeó al franquismo / Josep Sánchez Cervelló (ed.) et al. - Barcelona: Flor del Viento, 2003. - (col·l. Del Viento Terral). - 526 p.

Enginyers populars

Organitzada per la Reial Acadèmia d'Enginyeria, s'ha mostrat a l'estació de França de Barcelona, eixe prodigi de l'enginyeria ferroviària, una exposició que recull la història de les obres públiques a Catalunya, des dels romans a eixa cosa estranya anomenada Fòrum, que seguim sense saber ben bé què és.

A la mostra s'expliquen l'evolució de les xarxes ferroviàries o de camins, però també l'evolució de la xarxa elèctrica, on hem pogut veure com la nova subestació de Fraiximeno (Morella) recuperarà en aquest camp la centralitat geogràfica de la nostra comarca. També hem vist fotos de les parets de pedra vilafranquines en el plafó dedicat a l'enginyeria popular. El pannel dedicat a la creació de la xarxa telefònica de la Mancomunitat de Catalunya ens ha fet recordar la faena de Manuel Marín.

El comissari de l'exposició ha estat Salvador Tarragó, professor de la Politècnica de Catalunya i president dels Amics de l'Ebre, que ha fet alguna intervenció per aci dalt.

EL AGUA ES NUESTRA RAZON DE VIDA

IRRIAGRO

SISTEMAS DE RIEGO

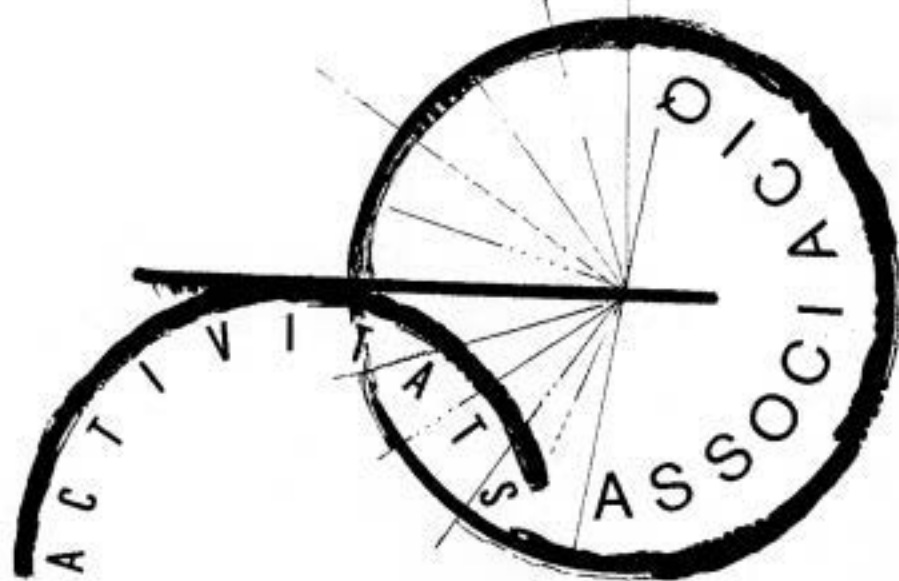
**INSTALACIONES
Y PROYECTOS DE:**

- Sociedades de riego.
- Riegos por aspersión y goteo.
- Conducciones de agua.

**VENTA Y SUMINISTRO
DE MATERIALES DE:**

- Riego por goteo.
- Riego por aspersión.
- Jardinería.

Ctra. Morella - Km. 3 - Tel. 964 730 920 - Fax 964 730 921 - Castellón

En defensa pròpia

El Centre d'Estudis s'ha sumat a altres entitats aragoneses i catalanes en defensa de la forma plural **Els Ports** per tal de designar el massís muntanyós que ens uneix. Això ha vingut arran de la designació de la forma *El Port* en el nomenclàtor oficial de Catalunya.

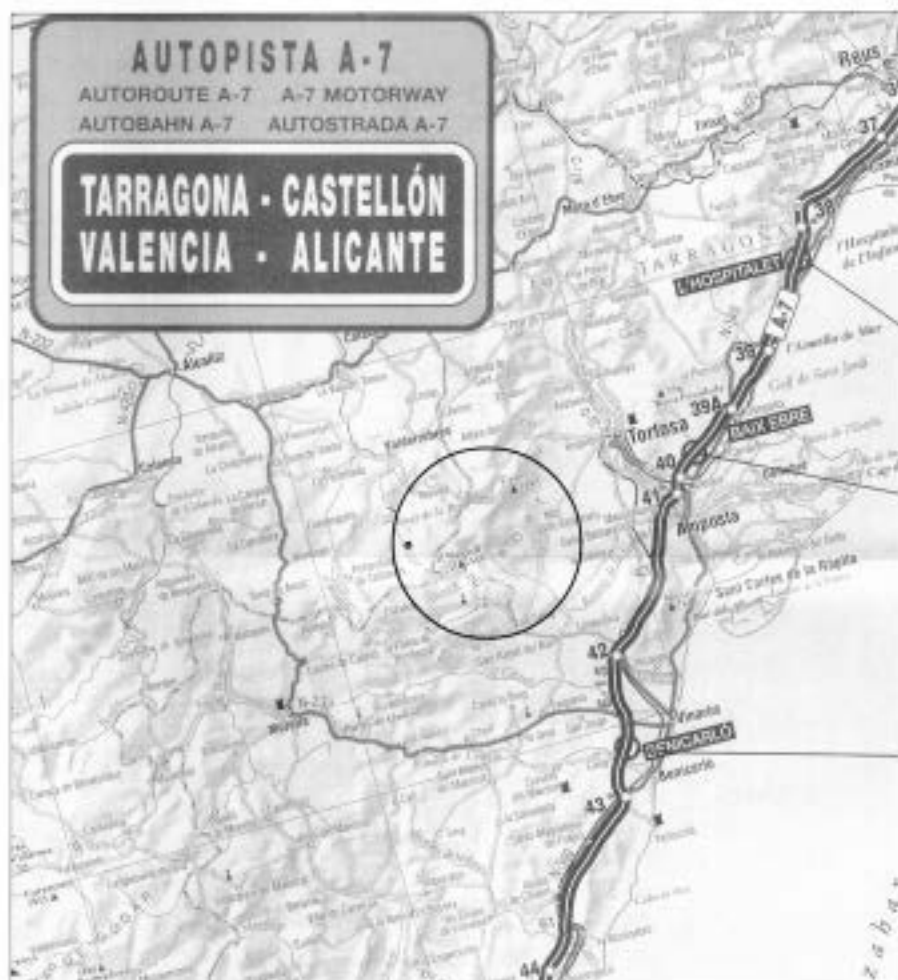
L'editorial, un article de Lluís Mesequer i dos escrits de la Secció Filològica de l'Institut ofereixen les diferents versions. Ací us adjuntem la declaració de les entitats i un mapa de la Fira de València i Aumar on ja utilitzen la nova denominació. Malgrat les bones intencions, l'únic que veiem és que el singular nom envaeix ja la Tinanxa de Benifassà (que és part de la comarca dels Ports *des del temps dels moros*).

Us anunciem un curs dels Col·legis Oficials de Doctors sobre aquest territori que es farà a Tortosa i Morella al maig.

Paperam

Per el que fa a la paperassa, seguim lluitant contra les bèsties infernals. De moment, ja ens hem pogut aclarir amb l'adaptació dels estatuts a la nova llei i l'adopció legal i definitiva del nom **CENTRE D'ESTUDIS DELS PORTS**, tal com es va acordar a la darrera Assemblea General de febrer. Això ha sigut fàcil, només ha costat deu mesos de cartes Port de Querol amunt i Coll d'Ares avall. Ara estem en la batalla dels impostos, les subvencions i els convenis amb al-

tres entitats públiques i privades, encara que això serà més difícil, perquè encara està en plena vigència funcional la llei de Versalles. Tot per fer més coses...

Salut arqueològica

El dia 13 de desembre vam organitzar a la casa Ciurana una xerrada sobre paleopatologia. Dit així, pareix que siga una cosa molt espessa, però a cap de les cinquanta persones que hi vam assistir se'ns va fer llarga la conferència de dues hores i mitja.

El ponent va ser el doctor Manuel Polo Cerdà, metge forense, del Laboratori d'antropologia forense i paleopatologia de la Universitat de València. Primer ens va presentar, amb l'ajuda de la informàtica, els principals conceptes de la bioantropologia i la tafonomia (ciència d'enterrar), així com una breu història de la recerca en aquest camp, des que el 1913 el doctor Ruffer se'n va anar a Egipte a estudiar les mòquies.

Ens va parlar de com aproximar-se als aspectes bàsics de la identitat de l'individu: edat, sexe... amb l'ajut d'imatges dels seus treballs en diferents jaciments de les províncies de València i Castelló, que és el seu territori d'actuació.

El professor Polo va incidir especialment en la malaltia i la dieta a través de les restes òssies, que és la seua especialitat, i com es pot detectar des d'una simple càries que salta a la vista a una artrosi o una tuberculosi, o bé com es pot saber quins eren els aliments que menjaven.

A continuació, amb l'ajuda de diapositives de les excavacions, va comentar

les principals característiques de dos jaciments morellans que ha estudiat: La Perera (s. VII-VIII) i el Calvari (s. XVII-XIX, amb restes anteriors, probabl. s. XIV-XVII).

El nombre mínim d'individus de la fossa comuna és de 203, (això se sap fent el catàleg ossi buscant les peces que no poden pertànyer a la mateixa persona) i en trobar-se completament segellada, s'apunta la possibilitat de ser restes anteriors al funcionament del calvari com a fossar de la ciutat. A més, s'hi van trobar 67 fosses individuals amb 71 esquelets.

D'aquests morellans de l'antigor hem descobert que un 30% patien anèmia ferropènica, el que delata déficits alimentaris.

Entre les especificitats presents en un alt número d'individus trobem l'aplanament de la meseta tibial a l'espatlla, lesió que avui dia pateixen els tennistes i que podem contextualitzar en aquella època com a fruit de moviments repetitius dels teixidors o en els treballs agrícoles.

Una de les característiques més generals als morellans de fa segles (un 70%) és l'aplanament del fèmur -la secció hauria de ser arrodonida i és ovalada- degut a l'esforç de la musculatura en no xafar pla al pujar i baixar muntanyes, ja siga transitant pels camins infernals, anant a l'hort o portant a pasturar la ramera. És molt curiós que els tres cadà-

vers adults de la Perera, malgrat la distància cronològica també tenen el fèmur així. El conferenciant es va apressar a dir que no es cap modificació genètica dels morellans sino una simple adaptació corrent en tots els llocs que, com ací, són costeruts i obliguen a fer aquest esforç muscular.

Pel que fa a malalties, no s'ha trobat cap evidència òssia de tuberculosi, però sí un cas de lepra. L'artrosi de genoll és molt freqüent i per altres evidències se sap que la nostra població passava molt de temps en posició ajupida.

A través d'un desgast linial a l'interior de les dents de les persones de la Perera se sap que les desgastaven amb algun material altament abrasiu, com cordells o corretges, el que indica algun tipus d'activitat artesanal a determinar.

En el capítol de les curiositats, al Calvari hi havia dos cranis trepanats, peces que van poder observar els assistents damunt la taula en acabar l'acte.

De tot això, el doctor Polo i l'arqueòleg municipal de Morella, X. Duarte, preparen un informe més detallat per a la nostra revista *Papers dels Ports*.

**CASA
MASOVERET**

Tel. 964 160 948

Segura Barreda, 1

12300 MORELLA

(Castelló)

*La
Tenda
dels
Pernils*

El topònim Els Ports

Sobre la importància de la decisió de respectar el topònim els Ports, en el Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya i en qualsevol decisió institucional

És desitjable l'èxit del *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*, perquè el seu rigor i l'acceptació social que generarà, pot ser una lliçó per a futures iniciatives de normativa i de difusió de la toponímia, tant pel que fa a àrees o àmbits més restringits, com, sobretot, pel que fa als altres territoris.

Sent com és l'Institut d'Estudis Catalans la institució responsable del *Nomenclàtor*, també és desitjable que les seves decisions tinguin en compte el coneixement i la proximitat intel·lectual amb el territori, ja que, en aquest cas, la noció d'"els Ports" implica les terres de l'Ebre i –precisament– "els Ports" on es troben, amb la llengua i la història compartides, el nord de la Comunitat Valenciana, el sud de Catalunya i l'est de l'Aragó. Per tant, el mateix criteri de respecte i de col·legialitat és aplicable a totes les institucions polítiques i lingüístiques: pel que fa al territori valencià, cal esmentar la nova Acadèmia Valenciana de la Llengua, la qual té en aquest i altres aspectes més generals, un àmbit de col·laboració necessari amb l'IEC i amb els territoris vinculats als Ports.

Amb el màxim respecte a la validesa de les argumentacions sobre toponímia basades en l'ús oral per part de les persones que tinguen coneixement directe del topònim, i la "bibliografia específica", cal tenir en compte, si no altre, aquests tres criteris:

La noció d'"ús oral" és vaga i incompleta, si es basa en informacions recollides amb la millor voluntat però sense un context ni un quadre metodològic de recerca. És a dir: en termes qualitius, hi ha diversos "usos orals", i, per exemple, en els temps actuals, no es redueixen a "usos personals" o "usos tradicionals", sinó que apareixen cada dia a la ràdio o la televisió, i els seus "usuaris" no són en absolut només del territori.

(1) Quant a la bibliografia, sembla clar que, pel que fa als Ports, seria útil consultar dades: (a) d'àmbits locals, (b) de diverses orientacions o finalitats científiques i literàries, (c) de l'àmbit dels Ports de Tortosa i de Beseit, (d) de l'àmbit dels Ports de Morella, i (e) de l'àmbit general de "tots els Ports".

(2) Pel que fa a la documentació històrica, es podria treballar amb els mateixos àmbits de consulta emprats per a la bibliografia etnogràfica, geogràfica o literària actual.

(3) En tot cas, els tres criteris ací apuntats avalen la idoneïtat de mantenir la denominació actual, en els noms administratius i en les tendències d'ús del territori. Dit altrament: ni els usos orals, ni la bibliografia actual, ni la documentació històrica, avalen la necessitat de decidir institucionalment la forma "el Port"; i, en cas de tal necessitat, la forma més avallada seria "els Ports."

D'altra banda, resulta encara més negativa la confusió, aparentment estesa fins i tot en la documentació oficial, (a) quant a l'ús del singular i del plural, (b) quant al significat del topònim i (c) quant a l'adjunció dels topònims amb què existeix la noció "els Ports". Sense entrar a cap casuística d'entusiasme arran de la riquesa d'aquest i altres topònims, es poden tenir en compte reflexions concretes com les següents:

(a) Evidentment, conviuen el singular i el plural, però no amb la mateixa funció. Per exemple: si quan el viatger va a "la muntanya" puja "al port", ¿ha estat enquestat sobre la situació de quan puja a "les muntanyes"? I, més encara, en l'àmbit local on s'esdevé aquest ús, el viatger admetria immediatament que si va a més d'un "port" va "als Ports". En tot cas, aquest darrer plural sembla indiscutible per a l'ús d'un nomenclàtor de toponímia major, tant si es refereix a Tortosa, o a Tortosa i Beseit, o encara més en general, a aquests i els de Morella.

(b) No s'haurien d'ignorar cap dels dos àmbits amplis de significat del mot: com a caracterització de muntanya i com a caracterització de pas de muntanya; ni les connotacions assumides: com a muntanya més alta o significativa, com a lloc de trànsit, com a territori interlocal, com a identificació comarcal... En tot cas, justament el plural i el singular travessen aquestes connotacions.

(c) Els diversos nivells d'ús social del(s) topònim(s), i els variats mecanismes de creació i de transmissió dels seus significats (que cal subratllar-ho, amb altres topònims i designacions), es manifesten en tres àmbits on és viu i estimat el mot: (a) com a designació orogràfica local (és a dir, "el Port" o "el Port"+DE+NOM); (b) com a designació dels territoris vinculats usualment "a Tortosa", "a Beseit" i "a Morella" (és a dir, "els Ports" o "els Ports de Tortosa", "els Ports de Beseit", "els Ports de Tortosa i Beseit", "els Ports de Morella"); i (c) com a designació de la relació d'unitat entre els territoris (és a dir, "els Ports" o, si s'escau, "els Ports de Tortosa, Beseit i Morella"). Pel que fa als Ports de Morella, cal afegir la seva condició de designació institucional d'una comarca valenciana.

Sembla que és així com caldria definir institucionalment el respecte a la toponímia, la història, i la vida social del territori en l'època de la societat de la comunicació i l'obertura de fronteres.

Lluís Meseguer

Universitat Jaume I
Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Acadèmia Valenciana de la Llengua
Centre d'Estudis dels Ports
Amics de Morella i la seua comarca
Associació Cultural del Muntanyenc

Institut d'Estudis Catalans, Secció filològica

Barcelona 19 novembre de 2003

Sr. Salvador Carbó Sabatè
Centre de Documentació
Ecomuseu dels Ports

Distingit Senyor:

Us escric en resposta a la vostra atenta carta de 8 de novembre de 2003.

En primer lloc us haig de manifestar que no és cert de cap manera que, com diu, «recentment l'Oficina d'Onomàstica de la Secció Filològica de l'IEC ha canviat el nom del topònim Ports per Port» [millor el Port], i m'estranya molt que hàgiu fet aquesta manifestació errònia fins i tot en els mitjans de comunicació.

El topònim *el Port* ja figurava així en la cartografia corresponent al Baix Ebre de l'Institut Cartogràfic de Catalunya (veg. *Atlas topogràfic de Catalunya* (1995), vol. 2, p. 135 o la versió actualitzada de l'any 2003, p. 171), que és la base de què hem partit per a la redacció del *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*, com s'explica en la introducció («punt de partida: La base toponímica 1:50.000», p. xviii). És sorprenent que cap estudiós pretesament expert en toponímia no hagi dit un sol mot respecte al topònim *el Port* del sudit *Atlas*. La tasca de correcció de camp d'aquesta obra ha anat a càrrec dels tècnics del Consorci per a la normalització lingüística, que en aquest cas han estat els de les Terres de l'Ebre, els quals ens han confirmat que aquesta denominació és viva i genuïna en el Baix Ebre, que és on figura aquest topònim en aquesta obra concreta. En aquest sentit hem actuat d'acord amb la Recomanació 2 de la Resolució VV/5 («Normalització nacional basada en l'ús local») de la *Setena Conferència de les Nacions Unides sobre la Normalització dels Noms Geogràfics* (Nova York, 1998), que «Recomana a més que, sempre que sigui possible, la normalització nacional es basi en les formes que s'usen localment, com a resultat de la recopilació de noms sobre el terreny».

Finalment, l'IEC no ha proscrit en absolut la forma plural *els Ports*; el *Nomenclàtor* solament ah de recollir una forma i s'ha optat per aquella que, d'acord amb els principis científics de la toponímia, és la més aconsellable, al marge sempre de qüestions ideològiques respectables, però que res no tenen a veure amb la ciència.

Us prego que difongueu aquesta informació nostra entre les entitats que signen la vostra carta.

Atentament

Joan Martí Castell, President

Nota de la Redacció. A continuació hi ha tres pàgines amb textos argumentatius.

Institut d'Estudis Catalans, Secció filològica

Barcelona, 10 de desembre de 2003

Sr. Lluís Meseguer
Castelló de la Plana

Benvolgut col·lega,

Per encàrrec de Joan Martí passo a respondre el teu darrer missatge del 28 de novembre proppassat, referit al massís del Port, a la comarca catalana del Baix Ebre, i ensem a la comarca valenciana dels Ports, si no ho he entès malament.

Respecte del topònim català, és a dir, del massís del Port, reitero que en el *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* no hem fet cap modificació, sinó que hem mantingut la forma *el Port*, que ja figurava (i figura) en els mapes de l'Institut Cartogràfic de Catalunya de què hem partit, per indicació del Centre de Normalització Lingüística de les Terres de l'Ebre, que són els qui han fet la feina de comprovació i correcció de camp, els quals ens han confirmat que aquesta és l'única forma genuïna i vigent per a designar aquest massís muntanyós, encara que darrerament hi hagi tingut alguna extensió la forma *els Ports* com a calc de la denominació oficial, però lingüísticament incorrecta, d'època franquista, "Reserva Nacional de Caza de los Puertos de Tortosa Beceite", que de fet té un abast territorial més ampli que el del topònim català a què ens referim. En tot cas, nosaltres ens hem atingut a la Recomanació 2 de la resolució VV/5 ("Normalització nacional basada en l'ús local") de la *Setena Conferència de les Nacions Unides sobre la Normalització dels Noms Geogràfics* (Nova York, 1998), que "recomana a més que, sempre que sigui possible, la normalització nacional es basi en les formes que s'usen localment, com a resultat de la recopilació de noms sobre el terreny". Cal afegir que la bibliografia recent que es refereix a aquest topònim també hi fa constar la forma *el Port*. Que quedi clar, doncs, que nosaltres no hem fet cap modificació arbitrària, ans al contrari hi hem mantingut la forma genuïna.

Respecte del nom dels Ports de la comarca valenciana (no sé si és oficial) que té com a capital Morella, creiem que aquesta forma és genuïna, però que no es pot confondre objectivament amb el topònim català, ni oficialment ni física, encara que tant aquest com el valencià formin part del mateix sistema lingüístic que els corresponents estatus d'autonomia dels territoris hispànics de l'antiga Corona d'Aragó reconeixen com a propi. Però en qualsevol cas, la forma correcta del topònim català no pot venir condicionada per una interferència del valencià, interferència que crec que no seria acceptada en sentit invers. Aquest diferència es pot comprovar, per exemple, en l'estudi de Julià Pastor i Ernest Querol (aquest morellà), "Els noms dels accidents geogràfics al Port i als Ports" (dins *Actes del vint-i-tresè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica II*, Ulldecona, 25 i 26 d'octubre de 1997), i també en obres d'ús general, com per exemple en els mapes de carreteres Michelin corresponents a aquesta zona, on figura *el Port* al seu lloc, i també, diferenciadament, al seu lloc *els Ports* corresponent a l'àrea geogràfica que oficialment rep la denominació de Comunitat Valenciana.

Ben atentament,

Josep Moran

Director de l'Oficina d'Onomàstica

Itineraris

per Jesu Sanglesa Orti

Morella - Castellot

Introducció

Estant a l'Alamera, a la calçada del Portal de l'Estudi, mirant a l'hortizó cap a l'oest entre la Mola de la Garumba i Morella la Vella, s'entreveuen les llunyanes muntanyes de l'Aragó. Al matí, amb el sol a la nostra esquena, es distingeix un punt blanc i a la seua dreta un cim en forma piramidal; són l'ermita de Sant Joaquim i el peiró de Sant Joaquim de la Menadella respectivament. Des d'allí fins a Castellot encara queden unes 7 hores.

Fa onze anys que, a finals de maig, anem caminant a Bordó seguint la ruta que feia l'antiga rogativa¹ que eixia de Sant Tomàs de la Campaneta (Dena Primera del Riu) i passava pel Forcall, la Todolella i la seua mola.

Des de dalt de la Mola de la Todolella es veu l'embassament de Santolea i Castellot. Allí va nàixer la idea, sempre entre rialles i bromes, d'anar-hi.

Allò que va començar en broma, va anar prenent cos i transformant-se en un projecte (horaris, camins, etc) damunt d'un mapa.

Itinerari

Es preveu un dia calorós, estem a meitat juny. A les sis del matí, a punta de dia, eixim des del Portal del Forcall, prop de les 8 passem pel Forcall. Creuant els rius i per la gravera marxem cap a Villores seguint el PRV-217. Allí se'ns uneixen altres companys.

A la Plaça, baix dels porxes, esmorzem. La calor ja apreta i ens espera una bona pujada que, passant per les refoies i deixant darrere els peirons de Sant Gregori i de la Trinitat, ens porta a la carretera de Luco. A dalt i a l'esquerra tenim el peiró de la Menadella. Són les 11,30 aproximadament i hem fet uns 20 quilòmetres de camí.

Tenim en vista els pobles de la ribera del Bergantes: Palanques, Hortells i Sorita. A l'altra banda, a la nostra esquerra, les terres seques de Terol.

Després de fer un centenar de metres per l'asfalt, ens desviem a la dreta i, a partir d'ací, ja quasi tot serà pista i un bon tros —massa— anirem per on va passar el front del foc del 94; nou anys després encara es noten i se'n veuen les conseqüències. Els caminants rememorem amb tristesa i ràbia aquell desastre. Mirant esta terra, el menyspreu que ha sofert, em pregunto sobre el Pla Hidrològic. Quina ironia i quin despropòsit!

Passem per Roca Tallada, un pas obert artificial de procedència romana. Al poc caminem per un tros del PRV-230 a quasi mil metres d'altitud. D'ací ja podem veure el blau de l'embassament, que ens refresca, i Castellot que, camuflat entre les roques ens dona força per seguir.

Tots tenim ganes d'aturar-nos per descansar, beure a gust i menjar, però encara ens queden uns 6 km de terra molt seca i argilosa i cert embolic de pistes.

A l'esquerra, al fons, deixem los Alagones i veiem part de les cases de

Torremoxa, un lloc ple de sentiments a casa Patro i la punta del campanar de Luco.

Ara, ja sempre de baixada, amb molta calor, prop de la una del migdia apleguem a la font de la Molilla; són ja 28 quilòmetres. Al seu abeurador ens remullem i del xorret engolim aigua fresquíssima. Al costat hi ha un grapat de pins i allí descansarem, conversarem i dinarem. A les dues hores, remprenem el camí que passa per davant del Mas de

la Molilla. El cel i la terra abrasen, sabem que ens esperen unes hores dures, poques ombres i algunes pujadetes on mesurar bé les nostres forces.

Ens dirigim cap al Collado del Ciervo. Quasi no parlem i tan sols s'ou el trepit-

jar de les botes, els gaiats colpejant fort a terra i el so estrident de les cigueles. De tat en tat descansem buscant alguna ombra, ens reagrupem per beure i donar-nos coratge. Deu ser un dels dies més calorosos de l'estiu; després sabrem

que per aquestes terres hem estat a més de 40 graus.

Després de deixar les pistes a dreta i esquerra apleguem al Collado del Ciervo. Adevertim com s'està formant una tronada cap a l'oest i que part dels seus núgols ens amaguen el sol i ens ajuden a caminar.

Ja de baixada, a dalt a l'esquerra, està l'Ermita de Santa Bàrbara i per un camí de forta pendent, a la dreta, apleguem a la carretera que va a Jaganta. La deixem després d'un centenar de metres, arribem al riu i el creuem pel Puente de la Vega; ens falten quasi 4 quilòmetres i tot és pujada pel Camino del Río. A la nostra esquerra es veu clarament la presa.

Arribem a la plaça de Castellet pel carrer que duu a la presa, fem cap literalment a la font dels quatre canons. Ens xopem de cap a peus. Per fi, després de tants anys hem aplegat, són les 6 de la vesprada i hem caminat 41 quilòmetres.

Tots anem al Llovedor, un bar que tenim davant. Emulant els grans bebedors de cervesa demanem per a quasi tots les gerres més grans. Xarrant a gust relatem ara les penúries que hem passat als companys que han vingut a replegar-nos. Més cerveses.

Al carrer, es gira vent de tronada. Cauen quatre gotes, fa olor de terra banyada. Allà lluny s'ou, fort, l'esclafit dels trons.

Fem berenar-sopar, bo i copiós al Batán. Quan eixim l'hora baixa ja es dibuixa a les roques del castell.

Ja des de casa, buscant la fresca del terrat i mirant a l'oest, ara plé de nit, refaig trossos del camí i em vénen a la memòria uns versos de Joaquim Carbonell –un cantautor aragonès:

*Me gustaria darte el mar
para inundar de luz tu corazón...*

1.- GAMUNDI CARCELLER, S. (1994): *La comarca dels Ports. Su Patrimonio y su gente*. Fundació 50 Sexenni. Morella

Prec, crida, súplica, petició, sol·licitació, instància

Ens faria molta gràcia tenir un bon arxiu de fotos antigues de la comarca, dels pobles, dels costums, de persones, etc. Si en teniu i ens les voleu fer arribar, estarem molt contents i les anirem publicant en una secció o raconet de la revista. Si en teniu i no us en voleu desprendre ens les podeu deixar i, després d'escanejar-les us les tornarem senceres i sense fer-les malbé.

JA FA TEMPS QUE...

Per Julian Pastor Amela

Les votades

Des del temps que jo recordo, tant les eleccions de diputats com les de regidors es coneixien amb el nom de votades. I des de que tinc us de raó, sempre vaig conèixer les votades com un motiu de discòrdia, animadversió i inclús de provocació, de calúmies d'uns partits contra els altres. En fi, un estat d'ànim i de ressentiments que, en definitiva, no reportaven cap benefici per al poble. Si bé, el més furiós que he conegut en votades, van ser les celebrades en temps de la república a partir de l'any 1933, en què la nació, els pobles i fins i tot algunes les famílies estaven dividits en dos bàndols irreconciliables. I tan bé ens va anar la festa, que vam desembarcar en la maleïda guerra fratricida.

En temps antic, els diputats s'elegien per districtes, de forma que el diputat que guanyava les eleccions ací, representava el districte de Morella a les corts de Madrid. S'entenia que el districte abraçava tots els pobles, lloes i poblets que estaven dins del partit judicial de Morella.

S'ha de fer present que en aquells moments imperava, sobretot, entre altres aspectes de la vida ordinària, un caciquisme arrelat fins a l'últim extrem. És a dir, era inqüestionable que tot aquell que depenia d'un altre pel treball, pels interessos, etc, havia de votar d'acord amb qui manava, ja fóra l'amo, el patró o el que tenia algun ascendent sobre el votant.

Aixina, que tots els treballadors d'una empresa ja se sabia que votarien el mateix que votava l'amo. Els masovers d'un mas, també era conegut, votaven el qui manava l'amo, a no ser que, si algú es volia manifestar disconforme, estiguera també disposat a perdre el lloc de treball o a posar-se de punta (com se solia dir) amb qui, d'una o altra forma era dependent.

Apart d'això, també ocorria més d'una volta, que tot el veïnat d'un poblet es posava d'acord amb el cacic local a fi

que gestionara per mediació del diputat el poder tenir alguna millora per la localitat –millora que no esperaven aconseguir per cap altre conducte– a canvi de garantir el vot de tot el padró local a la seua candidatura. Es diu que aixina es van aconseguir els ponts de la ribera del Bergantes i alguna carretera.

També passava freqüentment que el diputat es posava d'acord amb els cacics dels pobles a fi que li portaren tots els vots possibles estipulant el pagament d'una quantitat per vot. I què ocorria?

Segons males llengües i els comentaris d'algun propi cacic, entrava en joc la malícia i la pilleria.

El diputat concertava un amb l'intermediari que per cada vot li donaria dues pessetes (en aquell temps era algun diner). L'intermediari entabanava els veïns que podia, dient-los que el diputat donava una pesseta a cadascú que el votara. Aquella gent, sense cap informació, en bona part analfabets i, a voltes, massa confiats amb el cacic, en vista que per votar els donaven alguna cosa, quedaven conformes d'anar al col·legi electoral a disposar la papereta que els havien donat i cobrar el convingut. Naturalment els apoderats del diputat corresponent, a la taula, els rebien amb tota l'amabilitat. I tots contents.

Però s'ha comentat molt, al cap dels anys que van passar estes coses, que la picaresca encara anava més enllà.

Quan l'intermediari es trobava per segona volta amb el diputat, en plena campanya electoral li feia:

- Mire, *sinyor*, ha vingut a vore'm el diputat contrincant –solien ser només dos diputats per districte–, i m'ofereix tres pessetes per vot; aixina que vosté vorà.

I què havia de vore? O perdre els vots que confiava guanyar o soltar la mosca per mantenir-los. Total que, després de moltes converses amunt i avall, si el nombre de vots que estaven en joc li eren interessants, es conformava i donava quatre pessetes per superar l'altre. Es deia que amb tot el tripijoc els votants no notaven l'augment per cap cantó i, si algun vei s'olorava la cosa o tenia alguna notícia que pel seu vot s'havia pagat més d'una pesseta, perquè no parlara li donaven algun diner i tot el món a callar.

Els diputats nomenaven uns quants apoderats que li feien la propaganda per tots els pobles del districte i anaven comptabilitzant els vots que podien reunir, de tal forma que, abans de les eleccions, ja sabien d'una manera prou apro-

Montiel fent de padri de bateig a Sant Miquel

ximada els vots que tenien segurs a cada localitat. Algunes vegades, els apoderats portaven pistola. La veritat és que no sé per a què, si no és per veure's involucrat en alguna ximpleria que els haguera amargat tota la vida.

Els apoderats, gairebé la majoria, quan es posaven en les votades, pareix que perdien el sentit de la dignitat en el seu comportament, perquè a base d'enganyis, falses promeses i, en algun cas, fins i tot amenaces procuraven apoderar-se de la major quantitat de vots possible per al seu candidat i, a més, si així aconseguïen furtar-li algun vot al contrari ja ho consideraven com un èxit afegit. Eixes males arts d'enganyar la gent, prometent-li el que no s'ha de complir i, sobretot, de sorprendre la gent major, solitària o desinformada que el que més oblidat tenen és la política i no encerten a determinar qui els convindria votar, fins que un fals amic o amiga li sostrau el vot a la seua conveniència, impeding la seua llibertat personal, crec que es pot catalogar coma conducta de mala fe, com un robatori vertader. El vot és un dret personal que ningú ha d'interferir.

Desgraciadament, encara avui en dia, se sol vore que esta pràctica d'atreure vots encara està en vigor. Segurament que als protagonistes la consciència no els diu res. Deuen estar més imbuïts per aquella barbaritat que alguns pregona-ven i que deia:

- Amb tal de guanyar les votades, tot val.

I a compte d'aquest raonament em ve a la memòria una anècdota de fa moltíssims anys. Tots recordem que, fins fa pocs anys, el correu el portaven les línies de transport de viatgers. A canvi de la concessió de l'explotació d'una línia de servici regular, s'havia de portar el correu. El responsable i encarregat d'això era el cobrador del cotxe, que s'encarregava de replegar-lo i dipositar-lo a totes les estafetes del recorregut. Per tant, un temps abans de l'eixida de l'autobús, el cobrador havia d'anar a l'oficina a buscar el correu.

Bé, una vegada, el dilluns següent al dia de les eleccions, quan els cobradores van arribar al punt d'eixida, uns senyors polítics, segur que també involucrats en l'empresa, van agafar els sacs del correu i van arreglar o canviar alguna acta de les eleccions del dia abans. Clar que ho van fer ben amagats, però sens dubte eren dels que pensaven que per guanyar unes eleccions tot valia.

També recordo que pel districte de Morella sempre se solien presentar D. Luis Montiel i D. José de la Figuera i de

la Cerda, marquès de Fuente el Sol. Una volta, no més, es va presentar també un tal Baró, que no va aconseguir res. Sempre guanyava D. Luis Montiel. Tenia molt de predicament en tota la comarca. Era l'editor de la Gaceta del Congrés dels Diputats i comptava amb moltíssimes influències a Madrid, cosa que li permetia complir les promeses que feia a la campanya, a part dels diners que hi havia d'invertir, perquè estava sempre molt interessat en eixir diputat per no perdre els avantatges que li reportava estar pel mig del congrés.

Sempre em va causar estranyesa que el Marquès de Fuente el Sol, que passava grans temporades a Morella i estava relacionat amb molta gent del poble, tenia un caràcter molt afable i, a més la seua dona era la cambra de la Mare de Déu de Vallivana, mai no va aconseguir guanyar les eleccions. Tanmateix era una família que, als finals del segle dèneu residien a Morella igual que els seus parents els comte de Villamar; i vivien a la seua casa dels Cinc-cantons, entre les dues costes.

I apart del tema d'aquest article també voldria dir que el Marquès tenia vedat de caça tot el bosc de Vallivana i perquè l'l custodiaren tenia una parella de la Guàrdia Civil de forma permanent al Colomer. Per allotjar-los va habilitar el que havia estat l'ermita de la Mare de Déu de Montserrat, convertint-la en quarter amb dos habitacles.

El dia de les votades era un dia d'activitat frenètica per als apoderats i adjunts de cada diputat, acompanyant els seus votants i anant i tornant per comprovar els qui encara no havien anat a votar... i repassant continuament les llistes del padró. Tot això a més d'anar fent alguna visiteta al centre o casino del propi partit, on se servia vi gratis a tots els seus votants, cosa que facilitava que, a partir de migdia, hi haguera bastants que anaven pujadets de to i començaren les disputes i provocacions, que no faltaven mai en dies així.

Era tradicional que, al cafè de Cinc-cantons, l'encarregat de servir el vi era el tio Collet, home prou aficionat a alçar el colze, però que, durant tot el dia de les votades, el servia però no el tastava, fins que, a la vespradeta quan ja li deien com anava l'elecció i, sobretot si guanyaven, es dedicava a recuperar tot el dejuni del dia a marxar forçades fins que agarrava un celemí de mil dimonis. Sempre s'acabava arremullant l'alegria en bona cosa de vi.

I, ja per acabar, referiré una anècdota que es repetia cada volta que hi havia

votades. Al Soldevila vivia un bon home (crec que es deia Francisco i no en recordo el malnom) que el dia de les votades es posava la roba de diumenge i es quedava a casa tranquil·lament, a l'espera.

Per altra part, quan ja cafa la vesprada i els apoderats i adjunts del partit que ell votava s'adonaven que encara no havia acudit a votar, es destacaven un parell per anar a buscar-lo i acompanyar-lo a que votara, encara que ja estaven ben assabentats del que els tocaria fer. En efecte, arribaven a casa del tio Francisco i després de les salutacions de rigor li deien:

- Home! Com és que encara no ha vingut a votar?

- Ah! Jo, si no ve el sinyor Julià a buscar-me, no penso eixir de casa.

- Però, home! Com vol que el sinyor Julià baixi ara de la Plaça a buscar-lo?

- Pos si no baixi el sinyor Julià, no aniré a votar.

El sinyor Julià de Ripollés era un home, també veí del Soldevila, molt considerat a tot arreu, de molt bona posició, un home de qui se'n feia molt de cas i del qui molts rebien consells i alguna cosa més.

Bé, allà me tens els missatgers pujant costes amunt anant a buscar el sinyor Julià.

- Mire, sinyor Julià, el tio Francisco diu que si no va vostè a buscar-lo no pujarà a votar.

El sinyor Julià, mirant d'estalviar-se la baixada al Soldevila i la pujada corresponent, els contestava:

- Aneu i dieu-li que l'espero ací al cafè i des d'ací l'acompanyaré.

Missatgers per avall i el tio Francisco que no:

- Ja us he dit que si no ve el sinyor Julià no pujaré.

Assabentat el sinyor Julià de l'últimatum del tio Francisco, no tenia més remei (un vot és un vot) que mamprendre costes avall i anar a buscar el tio Francisco al Soldevila.

- Xe, home! Igual t'haguera acompanyat. Per què m'has fet baixar?

- Perquè vull que m'acompanye vostè -li diu el tio Francisco- i que tot el món sàbie que voto el seu partit i que no m'enganye ningú.

I, aixina, pujava, més tou que ample, al costat del sinyor Julià presumint de ser acompanyat per un dels prohoms del poble. Una manera innocent de ser important per un dia... de tant en quant.

CAFETERIA - RESTAURANT

Rourera

Tel. 964 160 308
MORELLA

**MARISCOS I PEIXOS FRESCOS TOTS
ELS CAPS DE SETMANA**

des de 1970!

ESPECIALITATS PER ENCÀRREC:

Cabridet al forn
Truita farcida
Perdiu amb col
"Puchero" casolà

EL MILLOR DE ROURERA: LA SEUA CLIENTELA

No volem pedreres als Ports

